

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduskond
Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Riin Hiieväli

HARIDUSE TOIME ELUKARJÄÄRI RESULTAATIDELE
(1966. a hariduskohordi andmestiku põhjal)

Magistritöö

Juhendaja: prof. Mikk Titma

Juhendaja allkiri_____

Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudis registreeritud: “____” _____

Allkiri:_____

Tartu 2008

ABSTRACT

The aim of this Master's thesis, named "The impact of education on the outcomes of life-course (based on the data of the educational cohort of 1966)", is to explain how do different variables, which are connected to education, enable to predict the life-course outcomes – both externally measurable and subjectively valued –, and what is the impact of education on these outcomes throughout the life-course, as seen on the background of social changes.

Multinomial logistic regression model was used as the analyzing method. The main findings are:

- The impact of education as a predictor of the position has increased over the observed period (1991–2007), but only among higher positions.
- The impact of education on the income has increased over the observed period. But the impact of education on the income is evident only in the case of people with higher education – the probability of belonging to lower income quartiles has decreased over the observed period, and the probability of belonging to the group which receives highest income has increased over the observed period. There appeared to be no connection between education and income in the case of people with vocational education and under 16 years of education.
- Higher education is a stronger predictor of the probability of not belonging to lower quartile groups in the case of the base salary of the main job than in the case of total income. On the other hand, higher education is a stronger predictor of the probability of belonging to highest quartile in the case of total income.
- Higher education and a bigger number of years in education increase the possibility of belonging to the group of entrepreneurs.
- Higher education significantly reduces the risk of falling into the status of the unemployed.
- The number of completed years of education enabled to predict and explain the outcomes of life-course more than other variables that reflect education.

Keywords: impact of education; life-course outcomes; occupational attainment.

SISUKORD

ABSTRACT	2
SISSEJUHATUS.....	5
1. KIRJANDUSE ÜLEVAADE JA PROBLEEMI SEADE	7
1.1. Hariduse toime mõistmise teoreetilisi lähtekohti	7
1.2. Hariduse struktureerimise viise	8
1.3. Haridus kui sõltuv ja sõltumatu muutuja.....	9
1.4. Hariduse toime elukarjäärile.....	11
1.4.1. Ametialane positsioon	12
1.4.2. Seisund töösuhetes	15
1.4.3. Töötus	16
1.4.4. Sissetulek	18
1.4.5. Subjektiivsed edukushinnangud.....	21
1.5. Probleemi seade	23
2. METOODIKA	27
2.1. Valim.....	27
2.2. Analüüsis kasutatavad andmed.....	28
2.2.1. Haridusega seotud tunnused	29
2.2.2. Elukarjääri resultaattunnused.....	30
2.3. Analüüsimeetodid	32
3. ANALÜÜS	34
3.1. Tunnuste struktuur	34
3.1.1. Sõltumatute tunnuste jaotumine valimis	34
3.1.2. Sõltuvate tunnuste jaotumine haridusaastate lõikes	36
3.2. Hariduse mõju elukarjääri tunnustele: regressioonanalüüsi tulemused	39
3.2.1. Ametialane positsioon	40
3.2.2. Sissetulek	47
3.2.3. Seisund töösuhetes	53
3.2.4. Töötus	55
3.2.5. Subjektiivsed edukushinnangud.....	57
3.2.6. Mudelite kirjeldusjõu võrdlus	61
4. ARUTELU	63
4.1. Ametialane positsioon	63

4.2. Sissetulek.....	65
4.3. Seisund töösuhetes	66
4.4. Töötus.....	67
4.5. Subjektiivsed edukushinnangud	67
4.6. Millised tegurid tagavad edukuse?.....	68
4.7. Haridust kajastavate tunnuste võrdlus.....	70
KOKKUVÕTE.....	71
KIRJANDUS.....	74
Lisa I. Analüüsiskeem	80

TABELITE NIMISTU

Tabel 1. Sõltumatute tunnuste jaotumine valimis	35
Tabel 2. Sõltuvate tunnuste jaotumine haridusaastate lõikes.....	37
Tabel 3. Subjektiivsete edukushinnangute jaotus haridusaastate lõikes.....	38
Tabel 4. Hariduse tüübi mõju ametipositsioonile.....	41
Tabel 5. Haridusaastate arvu mõju ametipositsioonile.....	43
Tabel 6. Omandatud eriala mõju ametipositsioonile	45
Tabel 7. Keskkooli tüübi mõju ametipositsioonile.....	47
Tabel 8. Hariduse tüübi mõju sissetulekule	48
Tabel 9. Haridusaastate arvu mõju sissetulekule	49
Tabel 10. Omandatud eriala mõju sissetulekule.....	51
Tabel 11. Keskkooli tüübi mõju sissetulekule	52
Tabel 12. Hariduse tüübi mõju seisundile töösuhetes	53
Tabel 13. Haridusaastate arvu mõju seisundile töösuhetes.....	53
Tabel 14. Omandatud eriala mõju seisundile töösuhetes.....	54
Tabel 15. Keskkooli tüübi mõju seisundile töösuhetes	55
Tabel 16. Hariduse tunnuste mõju töötusele töökarjääri jooksul	56
Tabel 17. Hariduse tunnuste mõju subjektiivsetele edukushinnangutele	58
Tabel 18. Hariduse tunnuste mõju töökoha kaotamise tõenäosuse hinnangule	60
Tabel 19. Mudelite kirjeldusjõu võrdlus hii-ruut statistiku alusel	61
Tabel 20. Mudelite kirjeldusjõu võrdlus standardiseeritud kordaja alusel.....	62

SISSEJUHATUS

Kaasaegses ühiskonnas on hariduse kui sotsiaalse teguri mõju ilmselt võimatu alahinnata. Asjata ei kuulu sotsioloogia algkursuse programmi eriala klassikute esitatud nägemused haridusest kui ühiskonna jätkusuutliku funktsioneerimise mehhanismist või klassistruktuuride edasikandjast (Mueller, 2007).

Erinevatest taustateguritest tulenevat ebavõrdsust haridusele ligipääsus ning haridussüsteemi siseses edukuses on tõestanud arvukad uurimused. Palju on ka uuritud, kuidas põhjustab haridus hilisemat erinevust sotsiaalses positsioonis. Kui oma bakalaureusetöös uuris käesoleva töö autor hariduslikku ebavõrdsust põhjustavaid tegureid Eestis, siis magistritöös keskendutakse hariduse edasise toime uurimisele indiviidi elukaases.

Nagu öeldud, on hariduse mõju hilisemale edukusele tõestanud paljud uurimused. On selge, et (post)industriaalses ühiskonnas ennustab hariduse kasv paremaid väljavaateid tööjõuturul, suuremat sissetulekut jmt. Mille poolest erineb siis järgnev töö eelnevatest käsitlustest?

Haridust võib vaadelda läbi mitme aspekti. Esiteks, eristades hariduse tüüpi – kas omandatud on põhi-, kutse-, kesk-, keskeri- või kõrgharidus. Teiseks, eriala kaudu – millise valdkonna teadmisi on omandatud. Kolmandaks, haridustaseme või koolis käidud aastate järgi. Neljandaks, õppeasutuse järgi – millist tüüpi ja konkurentsieelist omavas õppeasutuses on haridus omandatud. Senistes uurimustes on haridust vaadeldud peamiselt läbi kõrgeima omandatud hariduse ehk siis haridustüübi või haridusaastate kaudu (Bills, 2007).

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida, kuidas need erinevad hariduse struktureerimise viisid võimaldavad ennustada indiviidi jaoks olulisi elutee tulemeid. Vaatluse all on peamiselt sotsiaalse positsiooni ja tööeluga seotud tunnused, seega on neid tinglikult nimetatud elukarjääri resultaatideks. Eeldatakse, et samade elukarjääri tunnuste prognoosijatena võib hariduse struktureerimise viiside ennustusjõud olla erinev.

Elukarjääri resultaadid sisaldavad nii välist kui ka sisemist interpretatsiooni edukusele. Eelnevad uurimused on keskendunud peamiselt väliselt mõõdetavate resultaatide vaatlemisele. Siinses töös aga pööratakse tähelepanu hariduse toimele nii väliselt

mõõdetavates tulemites kui ka indiviidide subjektiivsetes hinnangutes. Välist edukust illustreerivate tunnustena vaadeldakse olulisimaid sotsiaalmajandusliku positsiooni indikaatoreid: indiviidi sissetulekut, ametialast positsiooni, tööalast seisundit. Sisemist edukust peaksid eeldatavalt kajastama indiviidi subjektiivne hinnang oma elatustasemele ja positsioonile võrreldes eakaaslastega.

Oluliseks väärtuseks on käesolevas töös longituudandmestiku kasutamine. See võimaldab jälgida hariduse mõju indiviidi elukarjäärile erinevatel eluetappidel, murranguliste ühiskondlike muutuste taustal. Samaaegselt jälgitakse nii elukaare kui ka välise keskkonna muutuste ja hariduse toime seost.

Tegemist on empiirilise lähenemisega uuritavale probleemile. Töö keskne eesmärk on nii varem kirjanduses välja toodud seoste kinnitamine või ümber lükkamine, tuginedes Eesti vanema põlvkonna longituuduuringu empiirilisele andmestikule, kui ka uute nüansside leidmine seoses püstitatud küsimustega.

Töö esimeses osas antakse erialakirjanduse põhjal ülevaade hariduse toimest elukarjääri resultaatidele. Tuginetakse peamiselt erinevate autorite poolt nii Eestis kui ka mujal läbi viidud uurimustele. Leitud materjali alusel püstitatakse magistritöö uurimisprobleemid ja töö hüpoteesid. Teises peatükis kirjeldatakse autori poolt läbi viidud empiirilise uurimuse metoodikat, valimit, andmeid ja uurimuses kasutatavaid tunnuseid. Uurimistulemused ning nende pikem analüüs uuritavate tunnuste kaupa on esitatud kolmandas peatükis. Neljandas peatükis leidub tulemuste arutelu, saadud tulemuste võrdlus varasematega ning vastuseta jäänud küsimuste esitamine.

1. KIRJANDUSE ÜLEVAADE JA PROBLEEMI SEADE

1.1. Hariduse toime mõistmise teoreetilisi lähtekohti

Hariduse toime mõistmisel lähtutakse sotsioloogias kõige sagedamini funktsionalistlikest eeldustest. Funktsionalistlikust lähenemisest on välja kasvanud eelkõige majandusvaldkonnaga seonduv inimkapitali teooria (Mueller, 2007). Hariduse mõju puudutavates uurimustes on haridust kõige sagedamini vaadeldud just inimkapitali mõistes. Inimkapitali kontekstis lähenetakse haridusele kui investeringule, mida on võimalik inimestesse paigutada, tõstes seeläbi nende teadmistel ja oskustel põhinevat väärtust turukontekstis ning andes seega suuremaid eeliseid ja võimalusi tehtud investeringut kasumlikult tagasi teenida. Tavapäraselt käsitletakse inimkapitali formaalse hariduse kaudu, näiteks uurides, mitu protsenti suuremat sissetulekut prognoosib haridustaseme kasv ühe haridusaasta võrra (Becker, 1975).

Konfliktiteoreetiline vaade seevastu käsitleb haridust kui sotsiaalse ebavõrdsuse agenti, mis võib teatud tingimuste kaudu sotsiaalse mobiilsuse soodustamise asemel sellele hoopis piiranguid seada. Peamisteks toimetehhanismideks on siin ebavõrdne ligipääs haridusele ning haridussüsteemis viljeletav kultuur, mis on omane eelkõige dominantsetele ühiskonnaklassidele (Mueller, 2007).

Klassikaliselt ongi sotsioloogilises käsitluses levinud hariduse kui põlvkondade järjepidevust kandva mehhanismi kohta kaks hüpoteesi: kultuurkapitali ja majanduslike piirangute hüpotees (Coleman, 1988).

Sotsiaalsed erinevused mängivad haridusalastes valikutes oma rolli, kuna tehakse teadlik valik erinevate kasu tuua võivate võimaluste vahel ning see on seotud üksikisiku objektiivsete tingimustega ning ressursidega, mis on talle kättesaadavad. Erikson ja Jonsson on loonud lihtsa mudeli, kus indiviidil on hulk alternatiive – haridusteid – ja ta soovib maksimeerida oma „kasulikkust”. Iga alternatiivi puhul hindab ta sellest tulenevaid hüvesid, sellega kaasnevaid kulusid ja edu tõenäosust. Hüvesid ja kulusid hinnatakse pigem psühholoogilistes kui majanduslikes ühikutes, ehkki lõpuks seavad piirangud majanduslikud ühikud (Erikson & Jonsson 2003: 7).

Üheks võimaluseks on vaadelda haridust inimtegevuse (*human agency*) lähenemise kaudu. Inimtegevuse teooria uurib, mil määral seletavad haridus ja võimed individuaalseid *tegevusi* ja ei keskendu seega üksnes tegevuste tagajärgedele nagu inimkapitali mõiste seda teeb (Titma & Tuma, 2005: 112–113).

Individuaalsed võimed, haridus ja eesmärgid toovad tegevustele olulisi tagajärgi. Mõned inimesed on oma eesmärkide saavutamisel väga järjekindlad ning neid õnnestub oma võimeid täielikult ära kasutada, samas teised ei keskendu tegevustele, mis võimaldaks neil eesmärgi saavutada. Sellel individuaalsel iseloomujoonel on kaks selgelt eristuvat aspekti. Üks on võime end tegutsema panna (ehk tahtejõud). Teine hõlmab otsuste langetamist koos kättesaadavate võimaluste ja asjaoludega, et kasulikult tegutsedes ihaldatud eesmärgideni jõuda (*ibid.*).

Magistritöös vaadeldakse haridussüsteemi, lähtudes peamiselt funktsionalistlikust eeldusest, et kool on eelkõige teadmiste ja oskuste andja. Samas on ilmne, et konfliktiteoreetiline lähenemine haridussüsteemile kui ebavõrdsete võimaluste edasikandjale on nähtuse kirjeldamisel samaväärselt arvestatav. Magistritöö empiirilises osas kasutatavad andmed ei võimalda vaadelda klassipäritoluga seonduvaid tunnuseid, seega saab vaadelda hariduse kui teadmiste ja oskuste kogumi mõju indiviidi elukarjäärile hariduse omandamise järgselt.

1.2. Hariduse struktureerimise viise

Haridusalastes uuringutes on raskuskohaks küsimus – kuidas haridust mõõta? Eriti aktuaalseks muutub see küsimus rahvusvaheliste uuringute puhul, kus andmed peavad olema võrreldavad ning kajastama tegelikkust samadel alustel.

Haridust on sageli mõõdetud haridusaastate arvu, sisseastumiskonkursi, riiklike hariduskulude, haridustaseme, -tüübi ja töökohal õppimise programmide ulatuse alusel (Caputo, 2007). Populatsiooni hariduslikke saavutusi mõõdetakse kõige sagedamini kõrgeima omandatud kraadi või taseme järgi, kasutatakse ka koolis käidud aastate arvu (Bills, 2007).

Haridusliku stratifikatsiooni uurimustes kasutatakse hariduse tunnuse määratlemiseks põhiliselt kahte struktureerimisviisi: hariduse hulka (haridusaastate arvu, haridussüsteemist lahkumise vanust jmt) ja omandatud hariduse tüüpi (õppeasutuse tüübi

või õppekava järgi). Neid kahte pole alati võimalik üks-ühele teisendada, kuna näiteks sama hariduse tüüp võib tegelikult tähendada erinevat koolis veedetud aastate arvu (Ganzeboom *et al.*, 1992: 17).

Ideaalne hariduse mõõtmise kriteerium peaks seega hõlmama mitmeid alakomponente, võttes kokku koolis veedetud aastate arvu, koolituse kvaliteedi, õppekava olemuse ja individuaalse pingutuse näitajad. Viimaste kvantitatiivne mõõtmine on keeruline; saab küll kasutada standardiseeritud teste, ent nende usaldusväärsus on seni tekitanud küsitavusi (Dahlin, 2002: 6).

Traditsiooniliselt on haridust vaadeldud haridustaseme kaudu. Võrdlevaks uuringuks on sobiv haridustaseme mõõdik haridusaastate arv. Võttes aluseks haridussüsteemis kehtestatud nominaalse õppekava läbimiseks kuluva aja, on haridusaastate arvu põhjal võimalik moodustada võrreldavad hariduskategooriad (Ganzeboom *et al.*, 1992: 17). Hariduskategooriate moodustamisel tuleb tähelepanu pöörata sellele, et nende sisu vastaks ka kvalitatiivselt reaalsusele. Näiteks, kui haridustaseme moodustamise aluseks võtta kõrgeim omandatud kraad, kvalifitseeruvad need, kes jätsid ülikooli pooleli vahetult enne lõpetamist, üldkeskharidusega indiviidide kategooriasse. See aga vähendab kategooriate võrreldavuse sisulist kvaliteeti (Dahlin, 2002: 7).

Kuna inimkapitali kontekstis lähtutakse sellest, et tööjõu haritus on peamine inimkapitali komponent, siis on ka majandusvaldkonna uuringutes jäädud põhilise inimkapitali mõõtevahendina kasutama keskmist haridusaastate arvu (Dahlin, 2002).

Eestis läbi viidud uurimustes on hariduse tunnuseks kasutanud ka näiteks keskharidusliku õppeasutuse tüüpi (Saar, 1998). Samuti on levinud haridusasutuse asukoha järgne liigitus (Saar, 2005b). Erialade kaupa hariduse struktureerimist kohtab harva. Põlvkondade longituuduuringuste analüüsis on kõige enam kasutust leidnud hariduse struktureerimine kõrgeima omandatud hariduse tüübi või haridusaastate kaudu.

1.3. Haridus kui sõltuv ja sõltumatu muutuja

Hariduse toimet elukarjäärile ei saa uurimisobjektina vaadelda üksnes tavalise sõltumatu muutujana, kuivõrd nähtuse enda sisu on mitmetahuline. Hariduse tunnuse puhul tuleb kindlasti arvestada sellega, et haridus ise on sotsiaalses kontekstis sõltuv muutuja, mida mõjutavad mitmed tegurid (näiteks sugu, sotsiaalne päritolu, vanemate

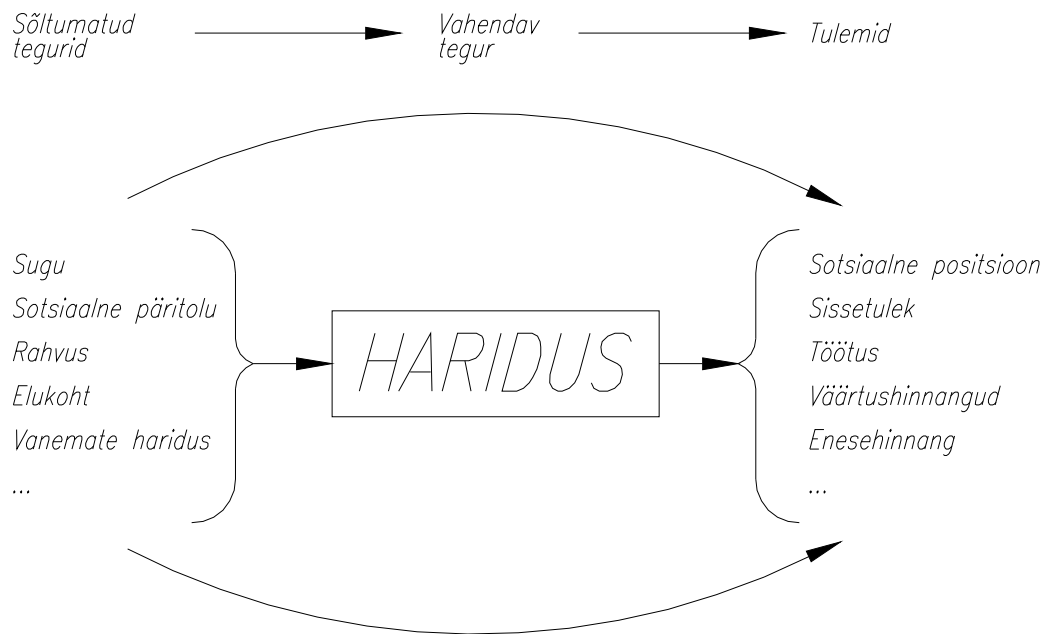
haridus jne). Hariduse mõju elukarjääri tunnustele ei saa käsitleda eraldiseisvana; silmas tuleb pidada, et kindlate haridusvalikute tegemine sõltub eeltoodud tunnustest. Ei saa eeldada, et teatud hariduse hulk/ tüüp/ eriala vmt iseenesest ennustaks hilisemat sissetuleku suurust, ametipositsiooni vmt, vaid arvestada tuleb asjaoluga, et sotsiaalne päritolu ennustab samaaegselt nii haridusega kui ka hilisemate elulehetulemustega seotud tunnuseid. Seega on haridusel elutee resultaatile ennustamisel paljuski vahendava tunnuse roll (Ishida *et al.*, 1995).

Sotsiaalsed tegurid toimivad haridusse kahel moel: nõ sissevõtvalt ning väljajätvalt. Näiteks professionaalide ja juhtide klassi kuuluvate vanemate poegadel on kaht liiki hariduslikke eeliseid: parem ligipääs kõrgema taseme haridusele ja harva piirdumine madalamate haridustasemetega (Ishida *et al.*, 1995).

Kuigi haridussüsteem on 20. sajandil kõigis tööstusriikides arenenud, on olukord kaugel hariduslikust võrdsusest haridussüsteemi sees. Hariduslikud väljavaated sõltuvad sotsiaalsest klassist kõikide uuritud riikide puhul, üksnes selle seose tugevus varieerub riikide lõikes. Uurimistulemuste põhjal ei saa väita, et sotsialistlikes riikides esineks päritolu ja hariduse vahel nõrk side seetõttu, et sealne sotsiaalpoliitika on välja töötatud tööliklassi hariduslike võimaluste parandamiseks (*ibid.*).

Ka Shaviti ja Blossfeldi (1993) sotsiaalmajanduslike tegurite mõju uurinud ulatuslik töö ei toetanud funktsionalistlikku eeldust hariduse ja sotsiaalmajandusliku mõju vähenemisest industrialiseerumise käigus. Hariduslik ebavõrdsus erinevat sotsiaalset päritolu laste hulgas pole alates 20. sajandi algusest vähenenud, vaid pigem jäänud märkimisväärselt püsivale tasemele, hoolimata industrialiseerumisest (v.a. Rootsi ja Holland, kus sotsiaalsest päritolust tulenev mõju hariduslikele saavutustele on vähenenud).

Eestis tehtud uurimused viitavad sotsiaalsete ja demograafiliste tegurite tugevale mõjule hariduse omandamisel. See on kinnitust leidnud nii sotsioloogia, majandusteaduse, haridusteaduse kui ka demograafia valdkonna uurimustes. Enimuuritudest ning haridusele kindlat mõju avaldavatest teguritest võib välja tuua näiteks järgmised: sugu, rahvus, sünnikoha asukoht, sotsiaalne päritolu, õdede-vendade arv, vanemate haridus, kasvupere tüüp, usukuuluvus (vt nt Helemäe jt 2000; Katus, 2002; Titma, Tuma, Roosma, 2003; Saar, 1998; Paulus, 2004; Hiieväli, 2004).

Joonis 1. Haridus kui sõltuv ja sõltumatu muutuja (autori joonis)

Küsimuseks jääb – millise osa elukarjääri tunnustest kirjeldab haridus kui inimkapital (st omandatud teadmised, oskused, kogemused) ning milline on haridust mõjutavate sotsiaalsete tegurite poolt edasi kantud otsene efekt elukarjäärile?

Oluline erinevus põhjus-tagajärg-suhete mõistmisel seoses haridusega on ka see, kas ühiskonnas hinnatakse rohkem haridust või töökogemust (Saar, 2005a).

Seega tuleb ettevaatusega suhtuda väitesse, et elukarjääri tunnuseid mõjutab haridus teatud täpsel määral. Selleks tuleks teada, milline on haridust mõjutavate tunnuste mõju täpne suurus haridusele ning milline osa nende tunnuste mõjust kandub otse elukarjääri resultaatile. Kindlasti tuleb sellega arvestada hariduse toime kohta järelduste tegemisel.

1.4. Hariduse toime elukarjäärile

Järgnevalt antakse ülevaade elukarjääri edukust peegeldavatest tunnustest, mille puhul on eelnevate uurimuste põhjal kinnitust leidnud seos haridusega. Kuna hariduse poolt mõjutatud tunnuste hulk on suur, on pikemalt peatunud vaid nendel elukarjääri tunnustel,

mida on võimalik kasutada ka magistritöö empiirilises analüüsis. Valik on küll selektiivne, ent töö mahu piiritletuse tõttu vältimatu.

1.4.1. Ametialane positsioon

Ametialase positsiooni (millele tugineb ka laiem mõiste *sotsiaalne positsioon*) seos haridusega on väga levinud uurimisteema (Firestone & Harris, 2007). Seega on järgnevalt esitatud ülevaade üksnes murdosast selle valdkonna leidudest.

Sotsioloogilistes uurimustes on ametialast positsiooni käsitletud peamiselt läbi kolme lähenemise: prestiižihinnangute, klassidesse kategoriseerimise (Karl Marx, Max Weber – ühiskond jaguneb piiratud arvu diskreetsetesse kategooriatesse ehk klassidesse) ja sotsiaalmajandusliku staatuse kaudu. Siin on kasutatavad ka rahvusvahelised klassifikaatorid. Esiteks, *Standard International Occupational Prestige Scale* (SIOPS), kodeeritud *International Standard Classification of Occupations* (ISCO68) baasil, välja töötatud Treimani poolt, võttes aluseks keskmised, mis saadi 60 riigis läbi viidud ametite prestiižikuse hindamisel. Teiseks, rahvusvaheliselt võrreldav ametite klassidesse jagamise skeem (EGP kategooriad), arendatud Goldthorpe'i poolt (Ganzeboom *et al.*, 1992). Käesoleva töö empiirilises osas kasutatakse ametialase positsiooni klassifitseerimiseks *International Standard Classification of Occupations* (ISCO88).

Lihtsustatult kasutatakse hariduse ja ametialase positsiooni seletamiseks järgmist mehhanismi. Ühiskonna industrialiseerumise käigus tekkis vajadus kvalifitseeritud tööjõu järele. Sellest sai alguse hariduse massistumine ning ka nende ühiskonnagruppide kaasamine haridussüsteemi, kelle varasem ligipääs haridusele oli piiratud. Kuna ametialane positsioon sõltub eelkõige omandatud haridusest ja kvalifikatsioonist, siis muutus ka hariduse toime positsioonile selgelt mõistetavaks. (Mueller, 2007; Ganzeboom & Treiman, 2007)

Teisalt võiks eeldada, et kuna suurema osa elanikkonna jaoks on tagatud ligipääs haridusele ning seeläbi võimalus omada kõrgemat kvalifikatsiooni, on hariduse mõju ametialasele positsioonile aja jooksul vähenenud. Treiman ja Yip (1989) kasutasid ametialase mõõdupuuna prestiiži ja hariduse mõõdupuuna läbitud kooliaastaid ning näitasid, et hariduse mõju ametialasele staatusele suurenes industrialiseerimisega ja vähenes, kui haridus- ja sissetulekualane ebavõrdsus suurenesid.

Mitmed uurimused on näidanud, et arenenud riikides on hariduse mõju ametialasele positsioonile vähenenud; tihti seletatakse seda sellega, et väljaspool formaalset haridussüsteemi omandatud karakteristikute (näiteks lojaalsus, pühendumine, kohanemisvõime, koostöövõime) olulisus on tõusnud (Breen & Goldthorpe, 2001).

Ganzeboom ja Treiman (2007) toovad samuti välja, et hariduse mõju kõige rohkem arenenud riikides karjääri jooksul väheneb. Arengu üks tagajärgi on see, et kutsekoolitus toimub koolides, seega peaks hariduse ja elukutse tulemuse vaheline side olema tugevaim karjääri alguses. Saavutusest tulenevad efektid on tugevamad arenenumates ja kommunistlikes riikides. Arenenuimates mittekommunistlikes riikides hariduse mõju karjääri jooksul väheneb, aga kõige vähem arenenud riikides see tõuseb karjääri jooksul (Ganzeboom, Treiman, UCLA 2007: 29–34).

Üldiselt eeldatakse, et hariduse mõju on kõige tugevam töökarjääri algul, vanuse tõustes ning pärast tööturule sisenemist see väheneb (Saar, 2005a). Ent põlvkondade longituuduuringu andmed ei luba seda üheselt väita (Roots, 2006).

Eesti haridussüsteem oli sotsialismiperioodil tugevalt tsentraliseeritud ning ideoloogilisel tasandil püüeldi egalitaarsuse suunas. Omandatud hariduse ja hilisema töökoha vaheline seos oli väga selgelt määratletud. Ametikool valmistas ette oskustöölisi, keskeriõppeasutus keskastme spetsialiste ja teenindajaid, ülikooli lõpetamine garanteeris aga ligipääsu kõrgematele ametikohtadele juhi või tippspetsialistina. Koolitunnistus mängis ametikohtadele ligipääsus peamist rolli (Saar, 2005a: 30).

Põlvkonna longituuduuringu andmestiku põhjal tehtud uurimustest selgub, et 1991. aastal oli nii haridusel kui ka sool ametialasele kihistumisele suur mõju. Uurides Nõukogude ühiskonnas haridusprotsessi, leiti, et sotsiaalsel taustal oli küll keskkoolijärgsel hariduse omandamisel oma roll, kuid mitte suur. Noorte haridusvõimalused määrati ära 8. klassi lõpus, kui õpilased jagunesid keskkoolitüüpide vahel. Mitmest valikuvõimalusest oli keskkool see, mis viis otse keskkoolile järgneva hariduse juurde. Ehkki Nõukogude haridussüsteem oli ideeliselt riigi poolt juhitud, haridusvalikud kindlate töökohtadega seotud ning vanemate mõju oleks pidanud siin olema minimaalne. Siiski selgus, et vanemate (eriti ema) mõju keskkooli järgselt hariduse omandamisel oli suur, nad julgustasid oma lapsi valikute tegemisel. Isa haridusel, mida antud uurimuses interpreteeriti kui kultuurilist kapitali, ei olnud muud mõju peale selle, et

professionaalide järeltulijatel oli suurem tõenäosus olla professionaal. Vanema kuulumine nomenklatuuri ei omanud nõukogude aja lõpus sotsiaalsele positsioonile mingit tähtsust. Samad trendid kerkivad esile ka 1990. aastate lõpus, kus hariduse ja soo mõju on sotsiaalsesse kihti kuulumise ennustamisel kõige tugevam, mõningane mõju on isa haridusel. Üksnes Baltikumis tuleb esile isa sotsiaalse kihi mõju, eriti sinikraede ja põllumajandustöötajate juures. Samas ei ole selget taastootmist juhtide, professionaalide ja muude vaimse töö tegijate kihtides (Titma, Tuma, Roosma, 2003: 295).

Nagu öeldud, oli ka üheksakümnendate aastate lõpus haridus tugev ametialase kihistumise ennustaja. Kõrgem haridustase prognoosis ka üheksakümnendate keskel ja teises pooles juhtide hulka kuulumist, madalam haridustase ennustas tööliste, teenindajate, ametnike, põllumeeste ametigruppi kuulumist. Üldiselt sarnaneb see periood nõukogude aja lõpuga, kuigi majanduslik olukord oli erinev. (Pals & Titma, 1999; Titma & Trapido, 2002; Kõiv & Titma, 2001; Hämmal & Titma, 2002; Roots, 2006; Saar, 2005b)

Mõned uurimused on näidanud, et soo järel on haridus teine tugev sotsiaalse positsiooni ennustaja (Titma & Trapido, 2002: 322). Samas on leitud, et tulevase kutseala tugevaim prognoosija on haridus. Üldiselt eeldatakse seda stabiilse ühiskonna puhul, ent uurimistulemused näitavad, et see kehtis ka siirdeühiskonnas (Pals & Titma, 1999: 63).

Enamik hariduse ja ametialase positsiooni seoseid uurinud töödest vaatlevad haridust omandatud haridustaseme kaudu. Harva on uuritud seda, milline toime on omandatud erialal hilisemale positsioonile. Van de Werfhorsti, Kraaykampi (2003) käsitluse kohaselt annab haridus nelja tüüpi ressursse – kultuurilisi, majanduslikke, suhtlusalaseid ja tehnilisi. Seega võib erialad jagada nelja peamise orientatsiooni alusel. Tehnilise haridusega inimestel on pigem madala ametialase staatusega töökohad ja nende elustiili eelistused on otseselt seotud nende tehniliste oskustega.

Haridusdistsipliini valik mõjutab tugevalt eluvõimalusi, sealhulgas tööturu resultate (Marini & Fan, 1997¹, viidatud Van de Werfhorst, Kraaykamp, 2001: 297 kaudu). Majanduslike ressursside vaatenurgast on eriala materialistlike eelistuste kujunemises määrava tähtsusega. Ärindust, majandust ja õigust õppivad inimesed saavad finantsilise

¹ Marini, M. M., Fan, P-L. (1997). *The Gender Gap in Earnings at Career Entry*. American Sociological Review. Vol. 62: 588–604.

rikkuse ja luksuse tähendusega tuttavaks juba õpingute käigus. Nad on käitumiselt materialistlikumad ja konservatiivsemad ning omandavad kõrge majandusliku staatusega töökohad. Kuna majanduslike ressursside suurendamine suurendab ka ametialast võimu, siis peaksid majanduslike ressursside arvestuses kõrgetele kohtadele jõudvad erialad viima eeliseid andvate ametialaste positsioonideni. Kultuurilise hariduse saanud töötavad hariduse, kunsti, ajakirjanduse alal ja avalikus sektoris – kõik need töökohad on sotsiaalselt ja kultuuriliselt hierarhias kõrgetel kohtadel. Kommunikatiivsed ja sotsiaalsed erialad (näiteks sotsiaalteenused, õpetamine ja meditsiin) lihvivad tudengite sotsiaalseid oskusi, mis muudavad nad teiste inimeste arvamuste suhtes tolerantseks. Nad on sotsiaalpoliitilise orientatsiooni vaatenurgast liberaalsemad ja osalevad tihedamini vabatahtlike organisatsioonide töös. Kuna suhtlusoskused on olulised kõikidel ametialastel tasemetel, ei eelda uurijad, et need on ametialase staatusega seotud. Tehniline haridus hõlmab matemaatilist mõtlemist ja teadmisi tootmisprotsesside ja automatiseerituse kohta. Tehnilise hariduse omandanud töötavad peamiselt ametikohtadel, milles nende tehnilised oskused on tootmisprotsesside või konkreetsete ülesannetega otseselt seotud, mis tähendab, et nende osalus koordineerimises ja juhtimises on suhteliselt madal. Kuna juhtimist tasustatakse finantsiliselt või prestiižiga, eeldatakse, et tehnilise haridusega inimestel on suhteliselt madala staatusega töökohad.

Van de Werfhorsti, Kraaykampi (2001) uurimistulemused näitavad, et majanduslikel ja kultuurilistel ressurssidel on mõlemal ametialasele staatusele positiivne mõju; neil, kes investeerisid majanduse ja kultuuri valdkonna haridusse, läheb tööturul hästi. Kultuuriliste ressursside mõju on isegi tugevam kui majanduslike oma. Majandusvaldkonda tehtud investeeringud viivad eeliseid andvate positsioonideni, kus on võimalik teisi juhtida ja saada kõrgemat finantsilist tulu. Kommunikatiivsed ressursid ametialast staatust ei määra, küll aga mõjutavad majanduslikku staatust (negatiivselt) ja kultuurilist staatust (positiivselt). Tehnilised ressursid ei vii soodsate positsioonideni; selle haridusega inimeste oskuseid rakendatakse otse, mitte ei kasutata neid staatuse tõstmiseks ja juhtimisülesannetes (Van de Werfhorsti & Kraaykamp, 2001:307–308).

1.4.2. Seisund töösuhetes

Ametialase positsiooniga seondub tihedalt ka indiviidi seisund töösuhetes. Ametialane positsioon ei anna aga täpset võrdlust selles osas, milline on teatud haridusega indiviidi

töenäosus kuuluda näiteks ettevõtjate hulka. Seetõttu on seisundit töösuhetes vaadeldud magistritöös eraldiseisva tunnusena. Siin eristatakse staatuseid, nagu ettevõtja, FIE ja töövõtja. Töötu staatust vaadeldakse eraldi alapeatükina.

Nõukogude Eestis eraettevõtlust ametlikult ei eksisteerinud. Küll aga prognoosis 1990-ndate aastate Eestis suurem haridusaastate arv töenäosust saada ettevõtjaks või omanikuks (Titma & Trapido, 2002).

FIE-de hulka kuulumise ja hariduse seoste kohta on varasematest uuringutest raske tõendeid leida. FIE-d on sageli analüüsist välja jäetud, kuna traditsioonilistes turumajanduslikes ühiskondades on see töösuhte vorm vähelevinud. Teiseks, haridus on olnud pigem vahendiks oma sotsiaalse klassi säilitamisel, ent on leitud, et see seos ei kehti FIE-de puhul (Breen & Yaish, 2006).

1.4.3. Töötus

Eelnevast selgus, et hariduse toime ametialasele positsioonile on tugev. Koos ametialase positsiooniga vaadeldakse sageli ka töötu staatusesse kuulumist.

Thurow² (viidatud Van de Werfhorst, 2003 kaudu) töökonkurentsi mudeli järgi peetakse haridust suhteliseks hüveks. Tööandjad valivad kõrgeima kvalifikatsiooniga inimese, et teatud töökohta täita. Töötajaskonna ülekvalifitseerumise korral on kõrgeima kvalifikatsiooniga töötajad hõivanud nii nende haridustasemele vastavad kui ka madalamad positsioonid. Tõsisemad tagajärjed toob see kaasa kvalifikatsioonita või madala kvalifikatsiooniga inimeste jaoks, kelle suruvad madalat kvalifikatsiooni nõudvatelt ametikohtadelt välja inimesed, kellel on vähemalt mingi kvalifikatsioon (Van de Werfhorst, 2003: 5–6). Seega kaasneb madalama haridustasemega suurem töötuserisk, ent ka kõrge kvalifikatsiooniga töötajad peavad arvestama sellega, et tööturu olukorras, kus tööjõu pakkumine ületab nõudluse, peavad nad leppima töökohaga, mis ei pruugi vastata nende ootusele.

On leitud, et hariduse mõju töötusele sõltub riigiti siiski sellest, kuidas on korraldatud haridussüsteemi ja tööturu omavaheline seos. Hariduse mõju on tugev sellistes riikides, kus haridussüsteem teeb tööandjatega tihedat koostööd – hariduse omandamise käigus

² Thurow, L. (1975). *Generating Inequality*. New York: Basic Books.

saavad õppurid praktilise töökogemuse ning hilisemal töökohtadele pürgimisel on nõutav diplomi olemasolu. Sellistes riikides, kus ametikohtade saamise aluseks on eelkõige töökogemus, on hariduse mõju madal. Ent kui tööandajad kasutavad ära kogemusega töötajate ja diplomi omandanud noorte omavahelist konkurentsi ametikohtade saamisel, on hariduse mõju jällegi suur. Oluliseks haridussüsteemide eristajaks on ka see, kas ja millal toimub õpilaste jagunemine kutse- ja üldkeskharidusliku koolitüübi vahel ning kas tegemist on suletud haridusteedega või on võimalik kõigilt haridustüüpidelt edasi järgmisele astmele liikuda. (Saar, 2005a: 28–30)

Uurimistulemused näitavad, et haridusel on töötusele tugev toime. Madal haridustase ennustab suuremat töötuse riski, kõrgharidusega noortel on aga tööturule sisenedes töötuks jäämise risk väike. Kõrgem haridustase prognoosib ka edukust töötuks jäämise järgselt uuesti töö leidmisel. Lisaks haridusele mõjutab töötust ka töökogemuse pikkus – enamikus Euroopa riikides mõneastase töökogemuse järel töötuse risk väheneb (Saar, 2005a: 38–41).

Samas näiteks USA-s omab üha enam tähtsust ka kõrghariduse sisene jaotumine. Kõrghariduse massistumise tagajärjel on bakalaureusekraad muutunud juba niivõrd tavaliseks, et see ei pruugi kaitsta töötu staatusesse sattumise eest. Eelistatud olukorras on need, kes on omandanud magistri- või doktorikraadi prestiižsetes ülikoolides (Firestone & Harris, 2007).

Endises Nõukogude Liidus ametlikult töötust ei eksisteerinud. Seda raskem oli üleminek turumajandusele. Siirdeühiskonna tingimustes muutus paljudel inimestel nii tööalane seisund kui ka sissetulek. Baltikumis, kus teiste endiste NL liiduvabariikidega võrreldes olid sissetulekud kõige kõrgemad ja seega ka rohkem kaotada, oli töötuse mõju sissetulekule palju suurem kui mujal. Töö omamisel on jällegi sissetulekutele palju suurem positiivne mõju kui mujal. (Titma & Tuma, 2005: 128)

Madala haridustasemega inimestel oli 1990-ndate aastate andmete põhjal suurem tõenäosus olla töötu (Pals & Titma, 1999; Titma & Trapido, 2002).

1.4.4. Sissetulek

Hariduse toimet sissetulekule on samuti rohkelt uuritud. Eelkõige inimkapitali teooria seisukohast on huvi pakkunud see, millisel määral kajastuvad inimeste teadmiste ja oskuste täiendamiseks tehtud investeeringud hilisemas sissetuleku ja tootlikkuse kasvus. Traditsiooniliselt on selle välja selgitamiseks vaadeldud, kui suur protsentuaalne sissetuleku kasv kaasneb haridusaasta lisandumisega (Becker, 1975).

On ilmnenu, et hariduse ekspansiooni ja ebavõrdsuse vaheline suhe on ümberpööratud (*inverted*) U-kujuline. Arengu algfaasis suurendab rahvastiku haridustaseme kasv ebavõrdsust, kuna kõrgemalt haritud töötajad saavad rohkem palka. Edasine kasv ja haridustaseme võrdsustamine võrdsustab ka sissetulekute jaotumist ning vähendab ebavõrdsust (Kaasa 2003: 13; Rehme, 1999; Bouillon *et al.*, 2001). Haridustaseme tõstmisega on inimestel võimalik oma sissetulekuid suurendada, kuid kui näiteks kõigi haridustase tõuseb samal määral, siis sissetulekute ebavõrdsuse tase ei muutu (Kaasa, 2003).

Kõige rohkem vähenes hariduse mõju tööle ja sissetulekule ajavahemikus kuni 1980-ndateni. Inimkapitali teooria seletab seda fenomeni osaliselt järsult tõusnud kõrgete kvalifikatsioonide pakkumisega alates Teisest maailmasõjast (Levy & Murnane, 1992³, viidatud Van de Werfhorst, 2003 kaudu). Kuna liiga paljud inimesed said kõrgetasemelist väljaõpet, vähenes nende ostujõud, mis viis varasemast madalama palgani. Inimkapitali teoreetikute kohaselt ei vähenenud ainult kõrgharitude absoluuttootasu. Kvalifikatsioonitasemete keskmine tõus viis iga kvalifikatsioonitaseme absoluuttootluse vähenemiseni, mõjutades seeläbi rängimalt madalamaid kvalifikatsioonitasemeid (Wolbers *et al.*, 2001⁴, viidatud Van de Werfhorst, 2003 kaudu).

Väärtushinnangute muutumise ning postindustrialiseerumise tulemusena on suurenenud kvalifikatsioonialased nõudmised töötajatele tervikuna. Ühtlasi toob see kaasa olukorra, kus inimeste värbamine ametikohtadele on põhjalikumalt teostatud ja kõrget

³ Levy, F., Murnane, R. (1992). *U.S. Earnings Levels and Earnings Inequality: A Review of Recent Trends and Proposed Explanations*. Journal of Economic Literature. Vol. 30: 1333–1381.

⁴ Wolbers, M. H. J., De Graaf, P. M. and Ultee, W. C. (2001). *Trends in the Occupational Returns to Educational Credentials in the Dutch Labor Market: Changes in Structures and in the Association?* Acta Sociologica. Vol. 44: 5–19.

kvalifikatsiooni nõudvatele ametikohtadele värvatud inimesed saavad kõrgemat palka (Bihagen, 2003; Alderson & Nielsen, 2001). Sellest lähtuvalt on väidetud, et hariduslik heterogeensus omab tugevat positiivset mõju sissetuleku ebavõrduse suurenemisele (Alderson & Nielsen, 2001).

Alan Krueger väidab, et sotsiaalteaduse üks klišeelikumaid fakte on see, et rohkem teenivad need, kes on kõrgemalt haritud. Haridussüsteemis veedetud lisa-aastad viivad kõrgema sissetulekuni ja see sõltub peamiselt lisakoolitusest endast, mitte välistest faktoritest (näiteks IQ või vanemate haridus) (Krueger 2000: 112–114).

Samas tundub mõnele autoritele hariduse suurenev tähtsus iseenesest lihtsustatud ideena ja arvatakse, et hariduse kasumlikkus sõltub rohkem töö- ning palgaturu nõudmisest ja pakkumisest, institutsionaalsest korraldusest ja konfliktide mõjust. Näiteks Rootsis töötab enamik kõrgelt kvalifitseeritud professionaale avalikus sektoris (nt arstid, õed ja õpetajad). Võrreldes erasektoriga, on avalikus sektoris palk tõusnud vähem. 1970-ndate lõpus ja 1980-ndatel langes palgatulu suhtarv 30% võrra nii avalikus kui erasektoritel nendel, kel oli teaduskraad. 1980-ndate lõpus hakkasid erasektoris töötavad ülikooli lõpetanud rohkem palka saama, samas avalikus sektoris seda ei juhtunud. Ülikooli lõpetanud ja erasektoris töötavad töötajad saavad rohkem palka, seda näitab selge tendents. Ilmnes, et kõrgharidusega ja avalikus sektorites töötajate edu suhtarv langes kiirelt. 1980-ndate lõpust saadik on avalikus ja erasektoris toimunud arengud erinevaid, lahknemiseid teid pidi. Samuti ennustatakse tulevikus kõrgemat palka neile, kes töötavad erasektoris ja kel on kõrgharidus (Bihagen, 2003).

Eestis on hariduse ja sissetuleku seosed olnud veidi erinevad. Nõukogude perioodi lõpus polnud haridus sissetuleku puhul nii tugev ennustaja kui ametipositsiooni puhul (Titma & Murakas, 1997⁵, viidatud Titma & Tuma, 2005 kaudu).

Ka siirdeperioodi algfaasis avaldab haridus sissetulekule suhteliselt nõrka mõju, kuna peamiseks eduteguriks on kohanemisevõime ja tekkinud võimaluste kasutamine (Murakas,

⁵ Titma, M., Murakas, R. (1997). Impact of maketization on income inequalities. In Titma, M. (Ed.), *Sotsial'noye rassloyniye vozrastnoy kogorty: Vypuskniki 80-x v postsovetskom prostranstve. Proyeht "Puti pokoleniya"* [Social Stratification of an Age Cohort (Graduates of the 1980s in the Post-Soviet Countries. Project "Paths of a Generation")], Published jointly by the Institute of Sociology of the Russian Academy of Sciences (Moscow) and the Center for Social Research in Eastern Europe (Tallinn, Estonia). Moscow: 146–185.

1999; Titma & Trapido, 2002). Ent kõrgharidusega spetsialistide sissetulekute kasv oli keskmisest kiirem, mis demonstreeris hariduse mõju suurenemist sissetulekutele turuühiskonnas. Kõrgem haridus ja kvalifikatsioon tagasid ka kõrgemasse sissetulekugruppi jäämise. Leiti ka erand – meditsiini ja hariduse valdkonnas näitasid uurimistulemused suuremat tõenäosust sissetulekute negatiivse trendi osas. Ka lõpetatud keskkooli tüüp avaldas majanduslikule edukusele mõju: teatud keskeriharidus vähendas langejate gruppi kuulumise tõenäosust, samal ajal kui kutsekooli lõpetamine kahandas tõusjate gruppi kuulumise võimalusi. (Murakas, 1999)

1966. aasta hariduskohordi varasemal uurimisel on leitud, et kõrgharidus kindlustas nii sotsialismiperioodil kui ka siirdeühiskonnas suurema sissetuleku kui madalamad haridustasemed, ent haridus polnud sissetuleku tugevaim prognoosija (Kõiv & Titma, 2002: 79).

Hiljuti Eesti Panga analüütiku Tairi Rõõmu (2007) poolt läbi viidud uurimus, mis tugines kõigi 1999–2005 Eestis kutse- või kõrgkooliõpingud lõpetanud või katkestanud isikute sotsiaalmaksu laekumise andmetele, näitas, et haridusalased valikud olid olulisel määral seotud nende hilisema tööalase edukusega. Kõrgema haridustasemega kaasnesid nii parem palk kui ka suurem tõenäosus õpingute järel tööd leida. Kõrgkooli lõpetanud isikute seas olid palgavahed haridustasemete lõikes märkimisväärsed. Võrreldes rakenduskõrghariduse ja diplomiõppe läbinutega, teenisid bakalaureusekraadiga töötajad 16% ning magistrikraadiga töötajad 55% enam palka. Kõrgeima haridustasemega (doktorikraadiga) töötajate tasu oli rakenduskõrghariduse ja diplomiõppe läbinute omast 98% suurem. Kutsekoolide puhul oli palgaerinevus madalaima haridustaseme (põhiharidusjärgne kutseharidus) ja kõrgeima haridustaseme (rakenduskõrgharidus ja diplomiõpe) vahel 33%. Keskhariduse järel kutsehariduse omandanute palk oli põhihariduse järel kutsehariduse omandanute palgast 16% kõrgem.

Kõige paremad olid töö leidmise võimalused haridustasemete lõikes doktori- või magistrikraadi omandanute seas. Mida madalam oli haridustase, seda väiksem oli ka töötamise tõenäosus. Madalaima haridustaseme (põhihariduse järgse kutsehariduse) omandanute puhul oli võrreldes magistri- või doktorikraadi omanikega 7% vähem tõenäoline, et nad õpingutele järgneva aasta jooksul tööd leidsid. Keskhariduse järel

kutsehariduse saanute puhul oli töötamise tõenäosus magistri- või doktorikraadi omanikega võrreldes 4% väiksem (Rõöm, 2007).

Kõrgkoolis omandatud erialadest osutusid tasuvaimaks arvutiteadused, õigus ning äridus ja haldus. Madalaimalt olid tasustatud bioteaduste ning humanitaaria ja kunstide eriala lõpetajad. Kutsekoolis omandatavate erialade puhul olid palgad kõige kõrgemad õigust õppinud isikutel. Järgnesid haridus, tehnikaalad ja arvutiteadused. Vähim tasuvad olid kutsekoolides õpetatavatest erialadest põllumajandus ning humanitaaria ja kunstid. Töötamise tõenäosuses erialade lõikes suuri erinevusi polnud (*ibid.*).

Viimase kümne aasta jooksul on Eestis palgaerinevused haridustasemetel lõikes vähenenud – kõrgharidusega töötajate palgad on kasvanud aeglasemalt kui kesk- ja põhiharidusega töötajate omad (*ibid.*).

1.4.5. Subjektiivsed edukushinnangud

Kui eelnevalt vaadeldi „objektiivseid”, väliselt mõõdetavaid eluresultate, siis viimase tunnuseks pakub huvi inimeste subjektiivne hinnang oma edukusele. Subjektiivse all mõistetakse siin inimese enda sisemist hinnangut oma tegemistele ja saavutatule ning rahulolu nendega.

Subjektiivsete edukushinnangute ja rahulolu mõõtmised on pikka aega näidanud vastuolulisi või mitte selgelt seletatavaid tulemusi. Küsimuse all on olnud ka see, kuidas subjektiivset rahulolu mõõta. On selge, et väliselt objektiivsed edukuskarakteristikud kirjeldavad minimaalset osa subjektiivsetest edukushinnangutest. Hariduse ja subjektiivse rahulolu suhte uurimise muudab keerukaks see, et rahulolu tunnuse puhul võib jääda ebaselgeks põhjus–tagajärg-suhe. Näiteks, kui kõrgemalt haritud inimesed väidavad end olevat rahulolevamad, siis võib see tähendada nii seda, et kõrgem haridus tagas neile rahuolu, kui ka seda, et rahulolevamad inimesed on koolisüsteemis edukamad ning jõuavad ka kaugemale. Seega oleks seda laadi nähtuse uurimiseks parim kasutada sobiva intervalliga paneeluuringuid. (Veenhoven, 1996)

Hariduse toime subjektiivsele rahulolule sõltub riigi/ rahva jõukusest. Vaestes riikides on seos hariduse ja subjektiivse rahulolu vahel tugev; rikastes riikides on see seos vastupidiselt nõrk. Kõrge elatusastemega riikides näitavad hiljutised uuringud isegi nõrka negatiivset seost hariduse ja rahulolu vahel. See ei tähenda, et haridusega iseenesest

kaasneks rahuolematuse tunne, sest on teada, et kõrgelt haritud rahvastikuga riikides elavad inimesed on üldiselt õnnelikumad. Arvatakse, et veidi suurem rahulolematuse kõrgemalt haritud inimeste hulgas võib olla hoopiski põhjustatud vastava taseme töö nappusest ja võimalikust eeliste vähenemisest, mida varasemalt tajuti, ent mis on sotsiaalse võrdsustumise käigus taandunud (*ibid.*).

Ross ja Van Willigen (1997) leidsid, uurides hariduse mõju subjektiivsele elukvaliteedile, et hea hariduse saanutel on väiksem emotsionaalsete (depressioon, ärevus ja viha) ja füüsiliste (valud, haigused) hädade tase, kuid nad pole vähem rahulolematud. Haridus on indiviidi heaolu jaoks oluline, kuna annab ligipääsu kahe peamise heaolu määrajani: hingelähedane, tasustatud töö ja toetavad suhted. Töö, mis vabastab inimese rutiinist, monotoonsusest ja välisest kontrollist ning annab võimaluse kasutada oskusi, areneda inimesena ja õppida uusi asju, suurendab teoreetiliselt subjektiivset heaolu ning osaliselt ka tajutud kontrolli. Samuti võib oletada, et hea hariduse saanutel on parem võimalus jõuda stabiilsete sotsiaalsete suheteni, eriti abieluni, mis suurendab sotsiaalset tuge. Kui subjektiivset heaolu mõõdetakse rahuloluna, on haridusel mõju nullilähedane, see tähendab, et haridus iseenesest ei taga rahulolu, vaid teeb seda läbi teiste tegurite, näiteks paremini tasustatud töö.

Hartog ja Oosterbeek (1997) uurisid hariduse mõju tervisele, jõukusele ja õnnelikkusele nende hollandlaste kohordis, kes sündisid 1940. aasta paiku. Üks silmapaistvamaid leide oli, et üksnes üldkeskharidusega inimesed, kes pole kutset omandanud, on tervemad, õnnelikumad ja rikkamad kui ülejäänud haridusgruppidesse kuulujad. Seega ei too kõrgeim haridustase endaga kaasa ei tervist, õnne ega varandust. Otsest selgitust selle tulemuse põhjendamiseks pole. Ent tulemus läheb kokku Veenhoveni (1996) leitunga – arenenud riikides võib hariduse mõju olla negatiivne (Hartog & Oosterbeek, 1997).

Subjektiivse rahulolu ja hariduse seost on uuritud ka erialade lõikes. Ühendkuningriigi ülikoolilõpetanutelt uuriti panust, mida on kõrgharidus nende üldisesse arengusse andnud. Meditsiini- ja sotsiaalteaduste lõpetajad hindavad oma kraadi kõrgelt (st see on neile otsest kasu toonud). Humanitaarteaduste puhul on kõrgharidus aidanud kaasa üldistele isiklikele oskustele (suhtlemine, enesekindlus), aga pole andnud edumaad tööturu kontekstis (sissetulek ja huvitav töö). Matemaatikud, insenerid ja loodusteadlased

väidavad, et erialane kõrgharidus on aidanud neil kindlustada hea sissetuleku, arendada uusi oskusi ja saada huvitav töö, kuid pole aidanud arendada enesekindlust ega suhtlemisoskusi. Selgelt kutselised erialad (õigus, äri, haridus ja inseneritöö) on omandatud erialal ja otseselt tööga seotud tahkudel (sissetulek, uute oskuste arendamine, huvitav töö) positiivsel ja märkimisväärsel määral seoseid leidnud (Belfield *et al.*, 1999).

Teised tulemused näitavad, et haridusega seotud muutujatel on vilistlaste tööga rahulolule suur mõju ning et hariduse olulisus suureneb, kui arvestatakse ka mitterahalisi hüvitisi. Erialade lõikes on humanitaar-, meditsiini- ja sotsiaalteaduste ning õiguse lõpetajad tööga vähem rahul kui insenerid ja matemaatikud (Mora *et al.*, 2006, 2007).

Üleharitud indiviidid on oma tööga märgatavalt vähem rahul kui piisavalt haritud indiviidid, kel on identne haridustase (Verhaest & Omey, 2006; Mora *et al.*, 2007). Ülekvalifitseerumine on Euroopas noorte vilistlaste jaoks kõige tugevam rahulolematust loov tegur. Alakvalifitseeritud seevastu on rohkem rahul kui täpselt sobiva haridusega vilistlased, sest neil on parem töö, kui nad oodata oskasid (Mora *et al.*, 2006, 2007).

1.5. Probleemi seade

Hariduse toimet erinevatele elukarjääri resultaatile on tõestanud paljud uurimused. Ka Eestis on seda uurimisprobleemi põhjalikult käsitletud ning leitud selgeid tõendeid hariduse toimest hilisematele eluresultaatile. Ent peamiselt on siin haridust käsitletud läbi indiviidi haridustaseme – kas kõrgeima omandatud hariduse või haridusaastate arvu kaudu (vt nt Kõiv & Titma, 2002; Titma, Tuma, Roosma, 2003; Roots, 2006; Titma & Trapido, 2002). Seevastu erialade põhist võrdlust esineb harva. Magistritöö üheks uurimiseesmärgiks on välja selgitada, **kuidas võimaldavad omandatud eriala, hariduse tüüp ja keskkooli tüüp lisaks haridustasemele prognoosida hilisemaid elukarjääri resultate.**

Senised uurimused on näidanud kohati vastakaid tulemusi hariduse ja eluresultaatide seostes. Näiteks erinevad arvamused selles osas, kuidas hariduse mõju ametipositsioonile postindustriaalses ühiskonnas täpselt toimib (Ganzeboom & Treiman, 2007; Breen & Goldthorpe, 2001). Seega on järgmiseks uurimisülesandeks püüda **selgitada hariduse toime muutumist turumajanduslikus ühiskonnas läbi kahe kümnendi** (aastail 1991–2007).

Elukarjääri resultaatidest on seni kõige enam uuritud sotsiaalse positsiooni, ametikoha, sissetuleku, peresündmuste jmt väliselt mõõdetavate resultaatile seost haridusega. Vähem tähelepanu on pööratud sellele, kuidas toimib haridus subjektiivsete edukushinnangute prognoosijana. Osalt on see kindlasti tingitud subjektiivsete hinnangute mõõtmisega kaasnevatest raskustest (Veenhoven, 1996). Siit ka järgmine uurimisülesanne: **püüda leida seoseid hariduse ja subjektiivsetele elukarjääri resultaatile antud hinnangute vahel.**

Magistritöö uurimiseesmärkide põhjal püstitatakse empiiriliseks analüüsiks järgmised hüpoteesid.

Üldlevinud arvamuse kohaselt on hariduse toime ametialasele positsioonile industrialiseerumise käigus suurenenud Samas arenenud riikides hariduse mõju töökarjääri jooksul väheneb (Ganzeboom & Treiman, 2007; Breen & Goldthorpe, 2001). Eestis läbi viidud uurimused aga näitavad, et hariduse mõju ametialasele positsioonile on olnud kõrge ka töökarjääri jooksul (Roots, 2006; Titma, Tuma, Roosma, 2003). Viimasest lähtuvalt püstitakse ka esimene hüpotees.

Hüpotees 1: Hariduse toime ametialasele positsioonile on vaadeldava perioodi jooksul tugevnenud.

Kuna eelnevad uurimused on näidanud, et siirde käigus on hariduse toime sissetulekule tugevnenud (Murakas, 1999), siis võib püstitada hüpoteesi:

Hüpotees 2: Hariduse toime sissetulekule on vaadeldava perioodi jooksul tugevnenud.

Järgnevas analüüsis on sissetulekuna vaadeldud nii palgatulu põhitöökohalt kui ka kogusissetulekut kõigist tuluallikaist. See võimaldab kontrollida, kas hariduse toime palgatöö sissetulekule erineb toimest kogusissetulekule. Võiks eeldada, et kuna hariduse toime sissetulekule tuleneb peamiselt läbi selle, et kõrgem haridus tagab ligipääsu kõrgemat sissetulekut saavatele ametikohtadele (Murakas, 1999), siis:

Hüpotees 3: Haridus prognoosib palka põhitöökohalt tugevamini kui kogusissetulekut.

Kõrgem haridus tagab suurema tõenäosusega jõudmise juhtivamatele ametikohtadele ning kõrgema ametialase staatuse saavutamise, mis laieneb mõistetavalt ka tööalasele seisundile ning võimalusele hakata ettevõtjaks (Titma & Trapido, 2002). Sellest eeldusest lähtuvalt püstitatakse järgmine hüpotees:

Hüpotees 4: Kõrgem haridus prognoosib suurema tõenäosusega kuulumist ettevõtjate hulka.

Postindustriaalses ühiskonnas käib võitlus töökohtade pärast ühe kõrgema kvalifikatsiooni alusel. Madala haridustasemega inimestel oli 1990-ndate aastate andmete põhjal suurem tõenäosus olla töötu (Pals & Titma, 1999; Titma & Trapido, 2002). Eeldades, et sama suundumus kehtib jätkuvalt:

Hüpotees 5: Madalam haridustase ennustab suuremat riski sattuda töötu staatusesse.

Van de Werfhorsti & Kraaykampi (2001) uurimistulemused näitavad, et neil, kes investeerisid majandusvaldkonna haridusse, läheb tööturul hästi, nad on suurema tõenäosusega hõivanud kõrgema sissetulekuga ametikohad. Sellest lähtuvalt võib püstitada kaks hüpoteesi:

Hüpotees 6: Majanduse jmt valdkonna lõpetanud kuuluvad turumajanduslikus ühiskonnas suurema tõenäosusega kõrgematesse sissetulekukvartiilidesse.

Hüpotees 7: Majanduse jmt valdkonna lõpetanud kuuluvad suurema tõenäosusega juhtide ja tipp-professionaalide ametigruppi.

Tehnilise hariduse omandanud töötavad peamiselt ametikohtadel, milles nende tehnilised oskused on tootmisprotsesside või konkreetsete ülesannetega otseselt seotud, mis tähendab, et nende osalus koordineerimises ja juhtimises on suhteliselt madal. Kuna juhtimist tasustatakse finantsiliselt või prestiižiga, eeldatakse, et tehnilise haridusega inimestel on suhteliselt madala staatusega töökohad (Werfhorst & Kraaykamp, 2001).

Hüpotees 8: Tehnilistel erialadel õppinud kuuluvad suurema tõenäosusega madalamatesse ametigruppidesse.

On leitud, et meditsiini- ja sotsiaalteaduste lõpetajad hindavad oma kraadi kõrgelt (Belfield *et al.*, 1999). Selle kontrollimiseks püstitatakse järgmine hüpotees:

Hüpotees 9: Meditsiini- ja sotsiaalteaduste eriala lõpetanud hindavad oma sotsiaalset positsiooni eakaaslastest kõrgemalt.

Nagu eelnevalt öeldud, on hariduse struktureerimiseks ja mõõtmiseks mitmeid võimalusi. Uurijate nägemused erinevad selles osas, millise tunnuse kaudu omandatud haridust sõltumatu tunnuseks käsitleda. Kuna kõige enam on esile toodud hariduse hulka haridusaastate arvu näol (Ganzeboom *et al.*, 1992; Eestis läbi viidud longituudandmestiku analüüsid), siis püstitatakse viimane hüpotees:

Hüpotees 10: Haridusaastate arv võimaldab elukarjääri prognoosida suurema kirjeldusjõuga kui teised hariduse mõõtmise viisid.

Kuna eelnevatest uurimustest (Kõiv & Titma, 2002; Titma & Trapido, 2002; Roots, 2006; Titma *et al.* 2003; Murakas, 1999; Helemäe jt, 2000) on teada, et Eestis on hariduse tunnus tihedalt seotud soo tunnusega, on analüüsis argumenttunnusena kasutatud lisaks hariduse tunnusele ka indiviidi sugu. Magistritöö eesmärgiks on keskenduda eelkõige hariduse mõju uurimisele.

Empiirilise analüüsi skeem on toodud töö Lisas 1.

2. METOODIKA

Lähtuvalt eelnevast probleemipüstitusest, on magistritöö eesmärgiks läbi empiirilise lähenemise vaadelda, kuidas võimaldavad erinevad haridusega seotud tunnused ennustada teatud elutee resultate. Kuivõrd huviorbiidis olevate tunnuste hulk on küllaltki suur ning soovitakse vaadelda, millised hariduse struktureerimise viisid seostuvad elutee resultaatidega tugevamini, on kvalitatiivsete uurimismeetodite kasutamise võimalused siin piiratud. Seega osutus otstarbekaks kasutada uurimisprobleemi lahendamiseks kvantitatiivset laadi empiirilisi andmeid.

Uurimaks haridusvalikute mõju indiviidide elukarjääri tulemustele, on trendide väljatoomiseks vaja piisavalt suurt hulka vastanuid ning soovitavalt andmeid, mis kajastaksid vastanute haridust ja hariduse poolt mõjutatud tunnuseid erinevatel eluperioodidel. Elukäigu analüüsimiseks sotsiaalse keskkonna kontekstis kogutakse andmeid samadelt indiviididelt nende elukäigu teatud momentidel mitmel järjestikusel korral. Uurimistulemuste usaldusväärsust aitab tagada kohordi alusel moodustatud valim, mis kujutab endast sotsiaalselt mastaapset uurimisobjekti (Kenkmann, 1998). Seega osutus otstarbekaks kasutada longituuduurimuse andmeid. Samas on longituudandmete puhul oluline silmas pidada, et kohati on andmed retrospektiivse iseloomuga ning mida pikem on mõõtmisetappide vaheline aeg, seda nõrgemaks jääb andmete reliaabsus (Tooding, 1998).

2.1. Valim

Eesti tingimustes on indiviidi elukarjääri kõige pikaajalisemalt jälgitud 1966. aastal keskhariduse omandanud eestlaste kohordi longituuduurimuse (projektijuht Mikk Titma) raames. Tegemist on Eesti esimese hariduskohordi longituuduurimusega, mille valim moodustati eesti õppekeelega keskhariduslike õppeasutuste lõpetajatest, hõlmates 2260 abiturienti ehk ligi kaheksandiku 1948. aasta sünnikohordist. (vt Titma *et al.*, 1990: 31). Uurimuse püsikontingent moodustus klasterdatud juhuvalimina: keskkoolid jaotati valimi moodustamiseks rühmadesse Eesti regioonide ja nende asulate järgi, kus koolid asusid, ning igas rühmas hõlmati esmase küsitlusega pooled keskkoolilõpetajad (Kenkmann, 1998: 31).

Longituuduurimuse puhul kogutakse andmed sotsiaalselt olulistel momentidel kohordi eluteel. Seega leidsid järgmised küsitlused aset 1969. a (on toimunud spetsialiseerumine ülikoolis), 1974/76. a (kohanemine töömaailmaga/ 10 aastat keskkooli lõpetamisest) 1979. a (eeldatavalt on saavutatud stabiilne ühiskondlik positsioon), 1991. a (ühiskonnakorra muutus) ja 2007. a (pensionikka jõudmine) (Kenkmann, 1998: 30–32).

Küsitlusmeetodiks on olnud struktureeritud intervjuu, mida viib läbi uurimisgrupi poolt instrueeritud intervjuerija.

Küsimustik on sisaldanud traditsiooniliselt küsimusi nii indiviidi kui ka tema abikaasa, vanemate ja laste eluolu, haridustee, töökarjääri, rände, majandusliku seisu ja perekonnasündmuste kohta. Lisaks on erinevatel etappidel uuritud ka teemade kohta, mis eeldatavalt peaksid nii vastajate elukaare seisukohalt kui ka ühiskondlike muutuste tõttu hetkel aktuaalsed olema.

Järgneva analüüsi põhjal järeldusi tehes tuleb silmas pidada, et valimisse kuulub üks hariduskohort ning nende abikaasad. Sellise valimi põhjal on populatsiooni kohta üldistuste tegemise võimalused piiratud.

2.2. Analüüsis kasutatavad andmed

Magistritöö tarbeks sai töö autor nimetatud longituuduurimuse andmebaasist väljavõtte vastajate haridust, töökarjääri ja subjektiivseid edukushinnanguid puudutavate tunnustega 818 respondendi kohta. Töös on kasutatud valikut 1991. ja 2007. a küsitlusetalil kogutud andmetest.

Respondentide arvu suurendamise ning kogutud andmete võimalikult efektiivse kasutamise huvides on analüüsi kaasatud ka respondentide abikaasade hariduse, eriala, ametipositsiooni, sissetuleku, sotsiaalse positsiooni ja töötuse kohta käivad andmed. Abikaasade andmed teisendati ning analüüsimiseks saadi kokku 1351 juhtumit. Abikaasade vastuste kaasamise poolt räägib asjaolu, et eeldatavalt esindavad nad sama põlvkonda (keskmise abikaasade vanusevahe on ligikaudu 3 aastat). Valimisse on kaasatud üksnes nende abikaasade andmed, kes on respondentiga abiellunud enne 1991. aasta küsitlust ning olid abielus ka 2007. aasta küsitluse ajal. Eksimisvea vältimiseks jäeti välja nende abikaasad, kes olid lahutanud, lehestunud või andnud abikaasa kohta kahel

etapil vastuolulisi vastuseid. Järgmise sammuna määrati abikaasa sugu, võttes aluseks respondendi sugu.

2.2.1. Haridusega seotud tunnused

Haridusega seotud tunnustena vaadeldakse nelja tunnust: hariduse tüüp, haridustase (mõõdetuna haridusaastates), omandatud eriala ja keskkooli tüüp, kus keskharidus omandati.

Vastajate haridus võib olla taasiseseisvumise järgsel perioodil täienenud, seega on sõltumatu tunnusest eristatud haridusaastate arv ja hariduse tüüp 1991. ja 2007. aastal.

Omandatud hariduse mahtu vaadeldakse kooliskäidud aastatena, mis tuletatakse indiviidi formaalsest haridustasemest ning selle nominaalsest kestusest. Haridusaastate arvu tunnus moodustati valikvastustega küsimuse „Milline haridustase Teil/ abikaasal on?” baasil. Vastavalt haridustasemele saadi haridusaastate arv, kasutades järgmist kodeerimisskeemi:

1. Mittetäielik keskharidus – 10 aastat
2. Kutseharidus – 10 aastat
3. Üldkeskharidus – 11 aastat
4. Keskeriharidus – 13 aastat
5. Lõpetamata kõrgharidus (alla 15 aasta) – 13 aastat
6. Lõpetamata kõrgharidus (15 aastat ja enam) – 16 aastat
7. Kõrgharidus – 16 aastat

Haridusaastaid võrreldi ka 1991. a etapis küsitud haridusaastate arvuga.

Hariduse tüübi tunnuses eristatakse kolm kategooriat: üldkeskharidus, kutseharidus ja kõrgharidus. Kutsehariduse kategooria sisaldab siin nii kutse- kui ka keskeriharidust. Need vastajad, kes olid oma hariduseks märkinud lõpetamata kõrghariduse, ent kooliskäidud aastateks 15 või rohkem aastat, kodeeriti hariduse tüübilt kõrghariduse kategooriasse. Lõpetamata kõrghariduse, ent vähem kui 15-aastase haridustega vastajad kodeeriti kategooriasse *üldkeskharidus*. Ilma keskhariduseta vastajad jäeti hariduse tüübi tunnusest välja, kuna nende hulk oli eraldi kategooria moodustamiseks marginaalne ning sisult poleks nad sobinud kolme ülaltoodud kategooriasse.

Eriala puudutav küsimus pärineb 2007. aastast ning küsimustikus oli see formuleeritud järgmiselt: „Millise põhiala olete/ on abikaasa/ elukaaslane mingis õppeasutuses

omandanud?”. Tegemist on avatud vastusega ning saadud vastuste põhjal moodustati antud analüüsiks järgmised kategooriad:

1. Humanitaarteadused
2. Loodus- ja täppisteadused
3. Insener-tehnilised teadused
4. Pedagoogika
5. Administratiiv-, kaubandus-, finantseriala
6. Meditsiin
7. Teenindus
8. Tehnilised erialad

Keskkooli tüübi tunnus konstrueeriti lõpetatud keskkooli nimetuse põhjal. Tavakeskkoolidest eristati töölisnoorte- ja internaatkeskkoolid ning suuremates linnades asuvad keskkoolid, mis on läbi aegade tuntud kõrgema õppetöö taseme poolest (edaspidi tinglikult nimetatud *siivaõppega koolideks*). Viimasesse gruppi rühmitati antud valimist järgmised koolid:

Nimetus 1960-ndatel	Praegune nimetus
PÄRNU 2. KK	Pärnu Koidula Gümnaasium
TALLINNA 1. KK	Tallinna Gustav Adolphi Gümnaasium
TALLINNA 2. KK	Tallinna Reaalkool
TALLINNA 21. KK	Tallinna 21. Kool
TALLINNA 22. KK	Jakob Westholmi Gümnaasium
TARTU 1. KK	Tartu Hugo Treffneri Gümnaasium
TARTU 2. KK	Tartu Miina Härma Gümnaasium
TARTU 5. KK	Tartu Tamme Gümnaasium
TARTU 7. KK	Tartu Karlova Gümnaasium

Kõik töö teoreetilises osas vaadeldud resultaattunnused seostuvad kas suuremal või vähemal määral tunnusega „sugu”. Seega on järgnevas analüüsis lisaks hariduse tunnusele igas mudelis kaasneva sõltumatu tunnuseks lisatud indiviidi sugu.

2.2.2. Elukarjääri resultaattunnused

Vastaja ametikoha tunnus on moodustatud ISCO-88 (*International Standard Classification of Occupations*) ametikohtade klassifikaatori alusel. ISCO-88 klassifikaatori järgi jagatakse ametikohad 9+1 põhigruppi (ISCO, 2007). Kuna 1991. a

andmestikus oli ametikohtade määramise aluseks ISCO klassifikaatorist erinev meetod, siis võeti vastaja 1991. a ametikoha andmed 2007. aasta andmestikust. 2007. aasta küsimustikus polnud vastajatelt küsitud eraldi käesolevat ametikohta, vaid ametikohtade küsimisel alustati liikumist alates 1991. aastast ajas edasi ning küsiti iga ametikoha kohta, kas respondent hetkel seal veel töötab. Käesolevas analüüsis klassifitseeriti vastuse „töötan praegu” korral ametikoht respondendi ametikohaks 2007. a.

Kuivõrd valimi omapäraks on juhtiva ja vaimse töö tegijate suur osakaal, siis osutus otstarbekaks liita ISCO klassifikaatori järgsetest ametigruppidest 4–5 grupp (ametnikud; teenindajad) ning 6–9 grupp (põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised; käsitöölised; masinaoperaatorid; lihttöölised). Seega saadi analüüsiks 5 ametigruppi:

1. Juhid
2. Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid
3. Keskastme spetsialistid
4. Ametnikud, teenindajad
5. Oskustöölised, lihttöölised

Ametigruppide liitmist vastavalt valimi eripärale on põlvkondade elutee uuringus kasutatud ka varem (nt Titma, Tuma, Roosma, 2003).

Teiseks oluliseks resultaattunnuseks on sissetulek. Lisaks palgatöölt saadavale sissetulekule pakub antud analüüsis huvi ka teistest sissetulekuallikatest saadava rahalise tulu suurus. Kuna nii kogupalk töökohalt kui ka kogusissetuleku suurus võivad kuude lõikes varieeruda, on vajalik pikem arvestusperiood. Seega on 2007. a küsitud nii respondendi kui ka tema abikaasa rahalise sissetuleku suurust eelmisel kalendriaastal (2006) kõigist sissetulekuallikatest kokku. 1991. a kohta on teada keskmine kuupalk. Kuna sissetuleku tunnuse puhul on nii vastaja vea kui ka hälbivate väärtuste võimalus suur, siis on sissetuleku tunnused esmalt logaritmitud. Teise sammuna jagati sissetuleku tunnuste väärtused kvartiilklassidesse ning edasine sissetulekute võrdlus toimus kvartiili kuulumise alusel. Seega peaks hälbivate väärtuste mõju olema analüüsis võimalikult minimaalne.

Kolmanda resultaattunnusena vaadeldakse vastaja seisundit töösuhetes. Ametipositsiooni puhul on küll teada ametigrupp, kuhu respondent kuulub, ent see ei sisalda informatsiooni selle kohta, kas vastaja kuulub ettevõtjate või töövõtjate hulka. Analüüsi seisukohast pakub aga huvi, kuidas prognoosivad haridusega seotud tunnused tõenäosust kuuluda ettevõtjate hulka. 2007. a andmestikus on seda võimalik mõõta

küsimuse „Milline on Teie/ abikaasa tööalane seisund?” abil. Saadud vastuste põhjal on moodustatud 3 kategooriat:

1. Töövõtja (palgatöötaja)
2. Ettevõtja
3. FIE/ vabakutseline

Neljandaks resultaattunnuseks on töötuse risk. 2007. a küsimustikus on esitatud küsimus „Kas olete olnud/ abikaasa on olnud kunagi töötu (olenemata sellest, kas olete olnud ametlikult töötuna registreeritud)?”. Selle küsimuse põhjal moodustatud tunnust kasutatakse järgnevas analüüsis töötu staatuse määramisel.

Resultaattunnusena vaadeldakse ka mõningaid vastajate poolt antud subjektiivseid hinnanguid oma staatuse kohta võrreldes eakaaslastega. Analüüsis kasutatavad tunnused on moodustatud järgmiste küsimuste põhjal.

„Kui Te mõtlete oma praeguse elu ja tuleviku peale, kas Teile teeb muret võimalus, et võite kaotada töökoha?”

„Palun mõelge oma saavutustele võrreldes oma põlvkonnakaaslastega (nt klassikaaslastega). Kuidas Te hindaksite võrreldes eakaaslastega oma:

- elatustaset?
- sotsiaalset positsiooni?
- enda majanduslikku valmisolekut pensionile minekuks?”

Esialgsed nelja kategooriaga vastused teisendati analüüsi tarvis kahele kategooriale. Ülevaate tunnuste jaotumisest annavad tabelid 1–3.

2.3. Analüüsimeetodid

Nagu öeldud, tugineb magistritöö empiiriline osa kvantitatiivsete arvandmete analüüsile. Esimese sammuna vaadeldi, kuidas on tunnused valimis jaotunud ning milline on olnud ajas muutuvate tunnuste dünaamika vaatlusperioodidel. Selleks on andmeid analüüsitud sagedusjaotuse ning risttabelitesse paigutamise abil.

Saamaks täpsemaid vastuseid püstitatud uurimisküsimustele, kasutati järgmises analüüsietapis põhjusanalüüsi meetodit multinomiaalset logistilist regressioonimudelit.

Mitmene regressioon tähendab lihtsustatult seost resultaatnähtuse ja mitme seda mõjutava faktornähtuse vahel. Resultaatnähtus esitatakse mitme muutuja funktsioonina:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n).$$

Regressioonanalüüsi üldine eesmärk on leida seoseparameetrite hinnangud (Vainu ja Vensel 2002: 22, 30).

Kuna käesolevas analüüsis kasutatavad tunnused on kategoriaalsed ning sõltuval tunnusel võib olla enam kui kaks väärtust, siis avaneb võimalus kasutada multinomiaalset logistilist regressioonanalüüsi. Olukorras, kus kategooriate võrdluses numbrilist nullpunkti pole, võetakse selleks kokkuleppeline staatus (taustakategooria), millele vastandatakse teisi staatusi. (Tooding, 2007: 297–298)

Multinomiaalse regressioonmudeli koostamine võimaldab prognoosida teatud sõltumatuid tunnuseid (faktornähtusi) omavate indiviidide tõenäosust kuuluda resultaatnähtuse puhul teatud kategooriasse. Käesoleva uurimuse puhul on võimalik näiteks ennustada, kui suur tõenäosus on kõrgkooli lõpetanutel kuuluda sissetuleku poolest kõrgeimasse kvartiilklassi, kusjuures hinnang toimub taustakategooria võrdluses, milleks antud juhul on üldkeskharidusliku haridusega respondendid kui keskmine ning rohkelt esindatud kategooria. Tänu regressioonmudeli ennustus- ning hinnanguvõimele saab näiteks otsustada, kas teatud haridust kajastavad tunnused seonduvad suurema tõenäosusega näiteks juhtivale ametipositsioonile kuulumisega.

Ent logistilise regressioonmudeli tõlgendamisel tuleb arvestada sellega, et regressioonkordajate tähendus nii funktsioon- kui ka argumenttunnuse taustakategooria seisukohalt on suhteline (Tooding, 2007: 309).

Andmeid analüüsiti statistikapaketiga SPSS 11.5.

3. ANALÜÜS

3.1. Tunnuste struktuur

3.1.1. Sõltumatute tunnuste jaotumine valimis

Uurimuse valimisse kuulusid 1966. aasta keskkoolilõpetajad (edaspidi respondendid) ning nende abikaasad. Tunnuste jaotumine valimis on esitatud tabelis 1. Valimisse kuuluvast 1351 vastajast moodustava abikaasad 39%. Respondentide hulgas on meesost vastajaid kolmandik, seega tasakaalustavad abikaasade andmed valimi soolist koosseisu, andes lõplikuks jaotuseks: 56% naisi, 44% mehi.

Kuna tegemist on keskharidusliku õppeasutuse lõpetajate baasil moodustatud valimiga, siis on ka respondentide haridustase populatsiooni keskmisest kõrgem. Kui üle poole respondentidest on koolis käinud 16 aastat, siis abikaasade hulgas on vastav osakaal 40%. Respondentide hulgas on 10-aastane haridus üliharv, abikaasade hulgas esineb seda 14%-l juhtudest. Respondentidest on 51%-l 2007. aastaks kõrgharidus, abikaasade hulgas on kõrgharidus veidi vähem levinud – 43% juhtudest. Võrdluseks – 2000. aasta rahvaloenduse andmete kohaselt on kõrgharidusega eestlaste osakaal antud kohordi hulgas ligikaudu 18% (autori arvutused, Statistikaameti kodulehekülg).

Seevastu abikaasade hulgas esineb sagedamini kutseharidust – 36%-l, võrreldes respondentide 23%-ga. Üldkeskharidus on 26%-l respondentidest ja 21%-l abikaasadest.

Huvipakkuv on see, kuidas on muutunud haridustüüpide ja haridusaastate osakaalud 1991.–2007. aastal. Mõne protsendi võrra on suurenenud nii kõrg- kui ka kutseharidusega vastanute osakaal, tuues samas kaasa ka haridusaastate tõusu. Haridusalane täiendus on aset leidnud ilmselt eelkõige üldkeskharidusega (11 aastat) vastanute arvelt, kelle osakaal on ligi 5% võrra vähenenud.

Omandatud eriala jaotuses torkab silma vastaja soost tulenev mõju. Respondentide seas, kus naissoost vastajad on ülekaalus, on levinuimaks humanitaaralase, abikaasade hulgas aga insener-tehnilise eriala omandamine. Kui respondentide hulgas on suurem osakaal pedagoogiliste ja meditsiiniliste, siis abikaasade seas tehniliste erialade omandamisel. Valimis üldiselt moodustuvad suurimad erialagrupid humanitaar-sotsiaal ja

insener-tehniliste teaduste ning tehniliste erialade lõpetanutest. Väikseim on teeninduse ning loodus- ja täppisteaduste lõpetanute hulk. Keskmise suurusega grupid moodustavad pedagoogika ja meditsiini lõpetanud ning koondrühm, kuhu kuuluvad administratiiv-, finants- ja kaubanduse erialade lõpetanud.

Tabel 1. Sõltumatute tunnuste jaotumine valimis

Sõltumatud tunnused		Kokku		Respondent		Abikaasa	
		N	%	N	%	N	%
Kokku valimis		1351	100%	818	61%	533	39%
Sugu	Naine	754	56%	545	67%	209	39%
	Mees*	597	44%	273	33%	324	61%
Hariduse tüüp 1991	Üldkeskharidus*	343	29%	229	31%	114	25%
	Kutseharidus	307	26%	161	22%	146	32%
	Kõrgharidus	541	45%	351	47%	190	42%
Hariduse tüüp 2007	Üldkeskharidus*	319	24%	215	26%	104	21%
	Kutseharidus	365	28%	187	23%	178	36%
	Kõrgharidus	628	48%	414	51%	214	43%
Haridusaastate arv 1991	10 aastat	78	6%	4	1%	74	15%
	11 aastat*	305	25%	217	29%	88	18%
	13 aastat	315	25%	171	23%	144	29%
	16 aastat	541	44%	351	47%	190	38%
Haridusaastate arv 2007	10 aastat	77	6%	3	0%	74	14%
	11 aastat*	277	21%	194	24%	83	16%
	13 aastat	365	27%	206	25%	159	30%
	16 aastat	628	46%	414	51%	214	40%
Õpitud eriala	Humanitaarteadused	290	26%	203	30%	87	20%
	Loodus- ja täppisteadused	68	6%	44	6%	24	5%
	Insener-tehnilised teadused	245	22%	117	17%	128	29%
	Pedagoogika	99	9%	72	11%	27	6%
	Teenindus	49	4%	30	4%	19	4%
	Tehnilised erialad	188	17%	83	12%	105	24%
	Meditsiin	90	8%	59	9%	31	7%
	Admin., kaubandus, finants*	95	8%	71	10%	24	5%
Keskkooli tüüp	Tööliskoorte- ja internaatkeskkool	123	15%	123	15%	-	-
	Süvaõppega keskkool	142	18%	142	18%	-	-
	Tavakeskkool*	538	67%	538	67%	-	-

*Regressioonanalüüsi taustakategooriad

67% respondentidest moodustavad tavakeskkooli lõpetanud, süvaõppega keskkoolide osakaal jääb alla viiendiku ning 15% respondentidest on lõpetanud tööliskoorte- ja internaatkeskkooli.

3.1.2. Sõltuvate tunnuste jaotumine haridusaastate lõikes

Sõltuvate tunnuste jaotumine on esitatud tabelites 2 ja 3. Tabelites on antud nii sõltuvate tunnuste sagedusjaotus (veeruprotsendina) kui ka tunnuste jaotus haridusaastate arvu lõikes (reaprotsendina).

2007. a ametipositsiooni kohta on esindatud andmed suhteliselt väiksemal hulgal vastanutest, võrreldes 1991. a ametikohaga. Peamine põhjus seisneb ilmselt selles, et osa vastajaid on vastamise hetkeks pensionile jäänud. Tegemist on peamiselt 1948. aastal sündinud kohordiga, kus naiste vanaduspensionile iga on kätte jõudmas ning enneaegselt vanaduspensionile jääjad on töötajaskonna hulgast juba välja astunud (Sotsiaalministeeriumi kodulehekülg, 2008). Lisaks tuleb arvestada, et antud valimis on abikaasad respondentidest keskmiselt 3 aastat vanemad. See suurendab potentsiaalselt 2007. aastaks pensionile jäänute hulka veelgi.

Võrreldes 1991. aastaga, on vastajate ametipositsioon 2007. aastaks muutunud vähesel määral. Osakaalu poolest on veidi tõusnud juhtide, keskastme spetsialistide ja ametnike-teenindajate ametigruppi kuulumine. Vähenenud on oskustöölise ja lihttöölise ametigrupi osakaal. Ligi kolmandiku valimist moodustavad mõlemal küsitlusetalpil kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide ametigruppi kuulujad. Viiendiku ringis on 2007. aastal nii keskastme spetsialiste kui ka oskus- ja lihttöölisi ning juhte. Väikseima ametigrupi moodustavad ametnikud ja teenindajad (14%). Ametikoha ja haridusaasta risttabelist (tabel 2) selgub, et 16-aastase haridusega vastajate osakaal on kõige suurem kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide ja juhtide hulgas.

Kuid 1991. aastaga võrreldes on kõrgemate ametigruppide hulgas kõrgema haridusega vastanute osakaal tõusnud, seega võiks eeldada, et regressioonanalüüs näitab 2007. aasta mudelis hariduse mõju suurenemist ametikoha tunnusele. Erandiks on siin ametnike ja teenindajate ametigrupp, kus 16-aastase haridusega respondentide osakaal on vähenenud.

Töökarjääri kõrgeima ametipositsiooni jaotumine erineb 1991. ja 2007. aasta ametipositsioonist. 40% vastanutest on oma töökarjääri jooksul töötanud juhtide ametigruppi kuuluval ametikohal. Siin tuleb aga silmas pidada, et antud küsimuses abikaasade vastused puuduvad.

Tabel 2. Sõltuvate tunnuste jaotumine haridusaastate lõikes

Sõltuvad tunnused	Kategooriad	Kategooria		Haridusaastate arv			
		osakaal	N	10	11	13	16
Ametikoht 1991	Juhid	16%	201	1%	12%	22%	64%
	Kõrge kvalif. spetsialistid	29%	353	0%	4%	14%	82%
	Keskastme spetsialistid*	20%	248	2%	25%	41%	32%
	Ametnikud, teenindajad	12%	141	4%	33%	12%	51%
	Oskustöölised, lihttöölised	23%	275	23%	45%	24%	7%
Ametikoht 2007	Juhid	17%	169	1%	7%	20%	72%
	Kõrge kvalif. spetsialistid	29%	286	0%	1%	7%	92%
	Keskastme spetsialistid*	21%	206	3%	17%	26%	54%
	Ametnikud, teenindajad	14%	133	5%	32%	37%	27%
	Oskustöölised, lihttöölised	19%	189	12%	39%	37%	13%
Kõrgeim ametikoht töökarjääri jooksul	Juhid	40%	316	0%	15%	23%	62%
	Kõrge kvalif. spetsialistid	25%	199	0%	7%	11%	82%
	Keskastme spetsialistid*	19%	156	1%	33%	42%	24%
	Ametnikud, teenindajad	7%	53	0%	57%	36%	8%
	Oskustöölised, lihttöölised	9%	69	3%	68%	25%	4%
Sissetulek 1991	1. kvartiilklass	21%	213	8%	31%	34%	26%
	2. kvartiilklass	32%	322	6%	22%	25%	48%
	3. kvartiilklass*	21%	213	4%	19%	25%	52%
	4. kvartiilklass	27%	272	4%	14%	19%	63%
Sissetulek põhitöökohalt 2007	1. kvartiilklass	26%	221	6%	29%	32%	33%
	2. kvartiilklass	24%	210	5%	20%	31%	44%
	3. kvartiilklass*	25%	216	3%	15%	20%	62%
	4. kvartiilklass	25%	215	0%	7%	14%	78%
Kogusissetulek 2006	1. kvartiilklass	25%	238	14%	30%	32%	24%
	2. kvartiilklass	25%	236	5%	23%	33%	38%
	3. kvartiilklass*	27%	252	3%	18%	25%	54%
	4. kvartiilklass	23%	222	0%	6%	14%	79%
Seisund töösuhetes 2007	Ettevõtja	8%	79	3%	10%	18%	70%
	FIE, vabakutseline	5%	52	2%	13%	35%	50%
	Töövõtja*	87%	878	4%	18%	26%	52%
Töötu staatus töökarjääri jooksul	On olnud töötu	25%	326	6%	26%	32%	36%
	Pole olnud töötu*	75%	986	5%	19%	25%	50%

*Regressioonanalüüsi taustakategooriad

Sissetulekute jaotumises on haridustaseme mõju kõige selgem – kõrgeimasse kvartiili kuulujatel on enamikul juhtudel ka kõrgeim haridus. Madalamates kvartiilides on võrreldes kõrgemate kvartiilidega madalama haridusega vastajate osakaal suurem. Võrreldes 1991. aastaga on suurenenud 16-aastase hariduse osakaal ülemistesse

kvartiilklassidesse kuulujate hulgas. Seega võiks regressioonanalüüsist eeldada hariduse mõju suurenemist ka sissetulekule.

Enamik vastanutest kuulub töövõtjate hulka. 1991. aastal moodustasid töövõtjad üle 90% valimist; teiste gruppide osakaal oli nii väike, et regressioonanalüüsi 1991. a sotsiaalse positsiooni tunnusega polnud võimalik teha. 2007. aastal moodustavad ettevõtjad 8% ning füüsilisest isikust ettevõtja tüüpi positsioonid 5% valimist. Ettevõtjate hulgas on võrreldes teiste gruppidega märkimisväärselt ülekaalukam kõrgema haridustaseme osakaal. FIE-de, vabakutseliste ja töövõtjate vahel haridustaseme jaotuses nii suurt erinevust pole.

Töötu staatuses on oma töökarjääri jooksul olnud veerand vastanutest. Võrreldes nendega, kes on olnud töötu staatuses, on nende hulgas, kes töötu staatuse pole sattunud, osakaalu poolest suurem kõrgema haridustasemega vastanute protsent. Ka hariduslikus jaotuses on näha erinevust – töötu olnute hulgas on 16-aastase hariduse osakaal madalam.

Lisaks välistele elukarjääri edukust kajastavatele tunnustele uuritakse ka seda, milline on hariduse mõju respondentide subjektiivsetele hinnangutele oma edukuse kohta, eelkõige võrdluses eakaaslastega (tabel 3).

Tabel 3. Subjektiivsete edukushinnangute jaotus haridusaastate lõikes

Sõltuvad tunnused	Kategooriad	Kategooria		Haridusaastate arv			
		osakaal	N	10	11	13	16
Elatustase võrreldes eakaaslastega	Kõrgem	68%	531	0%	19%	24%	57%
	Madalam*	32%	247	1%	34%	26%	39%
Sotsiaalne positsioon võrreldes eakaaslastega	Kõrgem	70%	536	0%	19%	22%	59%
	Madalam*	30%	233	0%	33%	31%	36%
Rahaline valmisolek pensioneerumiseks võrreldes eakaaslastega	Parem	58%	446	0%	25%	23%	52%
	Kehvem*	42%	320	0%	22%	27%	51%
Mure töö kaotamise pärast	Ei muretse	67%	517	0%	25%	25%	50%
	Muretseb*	33%	259	0%	18%	25%	57%

*Regressioonanalüüsi taustakategooriad

Ligi kaks kolmandikku vastanutest hindab oma elatustaset ja sotsiaalset positsiooni võrreldes eakaaslastega kõrgemaks. Rahalist valmisolekut pensioneerumiseks hindab eakaaslastest paremaks 58% respondentidest. Mure töö kaotamise tõenäosuse pärast on aktuaalne 33%-le respondentidest.

Hariduse seos subjektiivsete edukushinnangutega pole nii selge kui eelnevalt vaadeldud tunnustega. Näiteks ei ole haridusaastate jaotumises märkimisväärset erinevust selles osas, kuidas hinnatakse oma rahalist valmisolekut pensioneerumiseks võrreldes eakaaslastega. Töö kaotamise tõenäosuse pärast on pigem mures kõrgema haridustasemega vastajad. Küll aga on kõrgema haridustasemega vastanute osakaal märkimisväärselt suurem nende hulgas, kes võrreldes eakaaslastega oma elatustaset ning sotsiaalset positsiooni kõrgemaks peavad.

Seega võib eeldada, et subjektiivsetest edukushinnangutest mõjutab haridus eelkõige hinnangut oma sotsiaalsele positsioonile ning elatustasemele.

3.2. Hariduse mõju elukarjääri tunnustele: regressioonanalüüsi tulemused

Kuna enamik uuritavaid tunnuseid on kategoriaalsed, on analüüsiks kasutatud multinominaalset logistilist regressioonanalüüsi. See võimaldab prognoosida, milline on tõenäosus kuuluda funktsioontunnuse (sõltuva tunnuse) alamkategooriasse, omades teatud kindlaid argumenttunnuse (sõltumatu tunnuse) väärtusi.

Argument- ja funktsioontunnuste kategooriate vahelist seose suurust kirjeldab koefitsient B. Tegemist on riskisuhte logaritmiga (risk kuuluda prognoositavasse kategooriasse, võrreldes taustakategooriasse kuulumisega). Tulemuste tõlgendamisel on hõlpsam kasutada koefitsiendi B eksponentastet [$\text{Exp}(B)=e^B$], mille abil tuuakse välja seose tõenäosuse täpne suurus.

Regressioonanalüüsis kasutatavate tunnuste sagedusjaotused on toodud tabelites 1–3. Nende regressioonmodelite puhul, kus sõltuval tunnusel on rohkem kui kaks väärtust, on hariduse tüübi, haridusaastate arvu, eriala ja keskkooli tüübi regressioonmodelid lisatud eraldi tabelitena. Kui sõltuval tunnusel on kaks väärtust (töötuse tunnus, subjektiivsed hinnangud), on selle tunnusega tehtud neli regressioonmodelit paigutatud töös ühte tabelisse. Iga mudeli puhul on toodud ka indiviidide arv (N), kellel olid mudelis olevad tunnused esindatud ning kelle vastuste põhjal tulemused saadi.

Tunnuste taustakategooriad, mille baasil võrdlus toimub, on näidatud tabeli jaluses (v.a. tunnuse „sugu” puhul). Näiteks tabelis 4 on sõltuva tunnuse „ametipositsioon” taustakategooriaks, millega kõiki teisi kategooriaid võrreldakse, keskastme spetsialistid. Sõltumatu tunnuse „hariduse tüüp” võrdluskategooriaks on üldkeskharidus. Kõikides tabelites on sõltumatu tunnuse „sugu” taustakategooriaks mees.

Tunnuste vaheline seos võib esineda erineva tõenäosuse juures. Järgnevas analüüsis on eristatud seose esinemise statistiline olulisustõenäosus eksimisvea $<5\%$, $<1\%$ ja $<0,1\%$ juures. Tõenäosus on tabelites seosekoefitsientide juurde märgitud järgneva tähistusega: $p<0,05 = *$; $p<0,01 = **$; $p<0,001 = ***$.

Kui mõnedel juhtudel on tunnuse alamkategooriasse kuuluvate indiviidide hulk olnud seose arvutamiseks liialt väike, siis on see tabelis tähistatud kriipsuga.

Seose mõju suuna selgemaks väljatoomiseks on tõenäosuskoefitsiendid, mille väärtus on <1 , tähistatud kokkuleppeliselt miinusemärgiga.

3.2.1. Ametialane positsioon

Üks enim uuritud elutee resultaate on indiviidi ametipositsioon. Käesolevas analüüsis on lisaks hariduse tunnuse seose selgitamisele uuritud ka seda, milline on olnud hariduse seos ametialase positsiooniga erinevatel eluetappidel ning kuidas see on ajas muutunud.

Tabelis 4 on esitatud hariduse tüübi seos ametikohaga 1991. ja 2007. aastal ning retrospektiivsel hinnangul antud töökarjääri kõrgeima ametikohaga. 1991. a ametikoha prognoosimisel on argumenttunnuseks indiviidi hariduse tüüp 1991. aastal; 2007. a ja kõrgeima ametikoha prognoosijana on kasutatud hariduse tüüpi 2007. aastal.

1991. a on kõrghariduse olemasolu võrreldes üldkeskhariduse omamisega prognoosinud juhtide ametigruppi kuulumist 2,57 korda suurema tõenäosusega, keskastme spetsialistide hulka kuulumise taustal. 2007. a on see tõenäosus veelgi suurenenud. Karjääri kõrgeima ametipositsioonina juhtide hulka kuulumist prognoosib kõrghariduse omamine võrreldes üldkeskharidusega 4,48 korda tõenäolisemalt. Ka sugu on oluline juhtide gruppi kuulumise prognoosija, naiste tõenäosus on siin meestega võrreldes üle kolme korra väiksem, võrreldes tõenäosusega kuuluda keskastme spetsialistide hulka.

Tabel 4. Hariduse tüübi mõju ametipositsioonile

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Ametikoht 1991	Ametikoht 2007	Kõrgeim ametikoht töökarjääri jooksul
Ametipositsioon	Hariduse tüüp; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Juhid	Kutseharidus	-0,67	-0,70	1,06
	Kõrgharidus	2,57***	2,67**	4,48***
	Naine	-0,18***	-0,21***	-0,25***
Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid	Kutseharidus	1,09	1,00	1,28
	Kõrgharidus	9,90***	17,26***	16,97***
	Naine	-0,75	-0,77	-0,88
Ametnikud, teenindajad	Kutseharidus	-0,42**	-0,44**	-0,53
	Kõrgharidus	-0,19***	-0,36**	-0,21**
	Naine	1,51	1,69	1,71
Oskustöölised, lihttöölised	Kutseharidus	-0,33***	-0,40**	-0,43*
	Kõrgharidus	-0,09***	-0,11***	-0,08**
	Naine	-0,12***	-0,17***	-0,14***
	N	1171	972	792

Sõltuva tunnuse taustakategooria: keskastme spetsialistid

Hariduse tüübi taustakategooria: üldkeskharidus

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide ametigruppi kuulumisel on seos kõrghariduse omamisega tugevam kui juhtide hulka kuulumisel. Kui 1991. a kuulusid kõrgharitud üldkeskharidusega vastanutest ligi kümme korda suurema tõenäosusega mainitud ametigruppi, siis 2007. aastal oli tõenäosuskoefitsient tõusnud juba üle 17-ne. Ka karjääri kõrgeima ametikohana kõrgekvalifikatsiooniliste spetsialistide hulka kuulumist prognoosib kõrghariduse omamine üldkeskharidusest ligi 17 korda suurema tõenäosusega, võrreldes keskastme spetsialistide gruppi kuulumisega.

Ametnike ja teenindajate hulka kuulusid kõrgharitud üldkeskharidusega vastanutega võrreldes 1991. a 19% tõenäosusega. 2007. a on see tõenäosus 36% ning töökarjääri kõrgeima ametikoha puhul 21%. Ka kutseharidusega vastanutel on ametnike ja teenindajate hulka kuulumise tõenäosus 40% ringis, võrreldes üldkeskhariduse omajatega.

Ka oskus- ja lihttöölise hulka kuulumise tõenäosus on kõrg- ja kutseharidusega indiviididel märkimisväärselt madalam, võrreldes üldkeskharidusega ning keskastme spetsialistide ametigrupiga. Võrreldes 1991. a tulemustega, on see tõenäosus küll veidi

suurenenud, ent jääb siiski kõrgharitute puhul üksnes 11% ja kutseharidusega vastanute puhul 40% juurde. Kõrgeima ametikoha prognoosimisel on see tõenäosus kutseharidusega vastanutel 43% ja kõrgharitutel 8%. Ka sugu vahendab oskus- ja lihttöölise hulka kuulumist, andes tunduvalt suurema tõenäosuse meestele.

Üldistavalt võib öelda, et hariduse tüübi mõju ametipositsioonile on olnud tugev ning aja jooksul on see mõju tugevnenud. Eriti selgelt prognoosib ametigruppidesse kuulumist kõrghariduse olemasolu, andes selged eelised kõrgematesse ametigruppidesse kuulumisel ning vähendades tõenäosust kuuluda ametnike-teenindajate ning oskus- ja lihttöölise hulka. Juhtide ja kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumisel ei erine üldkesk- ja kutseharidusega vastanud olulisel määral, küll aga tingib kutsehariduse omamine väiksema tõenäosuse ametnike-teenindajate ja oskustöölise-lihttöölise hulka kuulumiseks, võrreldes tõenäosusega kuuluda keskastme spetsialistide hulka. Seega võib oletada, et kutsehariduse olemasolu seostub eelkõige keskastme spetsialistide hulka kuulumisega. Üldkeskharidus seevastu tingib suurema tõenäosuse kuuluda ametnike-teenindajate ja oskustöölise-lihttöölise hulka.

Haridustase, mõõdetuna haridusaastates, omab ametipositsiooni prognoosijana samuti olulist mõju. Tabelis 5 on antud regressioonianalüüsi tulemused, kus ametikohta 1991. a prognoosib haridusaastate arv 1991. a, ametikohta 2007. a ja kõrgeimat ametikohta karjääri jooksul prognoosib haridusaastate arv 2007. a.

Juhtide ametigruppi kuulumist, võrreldes keskastme spetsialistidega, ennustas 16-aastane haridustee 1991. a 2,9 korda suurema tõenäosusega kui taustakategooriaks olev 11 aastane haridustee. 2007. a andmetes on see tõenäosus tõusnud juba 3,5 korrani ning karjääri kõrgeima ametikohana juhtide hulka kuulumist ennustab pikim haridustee ligi 5 korda tõenäolisemalt, võrreldes 11-aastase haridusteedega.

Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumist prognoosib 16-aastane haridustee 11-aastase hariduse taustal 1991. a 15 korda suurema tõenäosusega ning see tõenäosus on 2007. a tõusnud juba 54-ni. Karjääri kõrgeima ametikoha puhul ennustab 16-aastase haridustee mainitud ametigruppi kuulumist enam kui 17 korda tõenäolisemalt, võrreldes taustakategooriaga. 13-aastane haridus prognoosis kõrge kvalifikatsiooniga

spetsialistide gruppi kuulumist 1991. a üle kahe korra tõenäolisemalt kui 11-aastane haridustee, ent 2007. a andmed selle seose statistilist olulisustõenäosust ei kinnita.

Tabel 5. Haridusaastate arvu mõju ametipositsioonile

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Ametikoht 1991	Ametikoht 2007	Kõrgeim ametikoht töökarjääri jooksul
Ametipositsioon	Haridusaastate arv; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Juhid	10 aastat	-0,56	-0,33	-
	13 aastat	-0,88	1,10	1,21
	16 aastat	2,91***	3,50**	4,82***
	Naine	-0,18***	-0,22***	-0,26***
Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid	10 aastat	-	-	-
	13 aastat	2,06*	4,12	1,34
	16 aastat	15,14***	54,08***	17,52***
	Naine	-0,75	-0,77	-0,89
Ametnikud, teenindajad	10 aastat	-0,87	1,72	-
	13 aastat	-0,40***	-0,49**	-0,50*
	16 aastat	-0,19***	-0,38**	-0,19**
	Naine	1,60	1,77*	1,65
Oskustöölised, lihttöölised	10 aastat	2,07	1,12	4,23
	13 aastat	-0,25***	-0,37***	-0,30**
	16 aastat	-0,08***	-0,11***	-0,07***
	Naine	-0,12***	-0,18***	-0,14***
	N	1218	983	793

Sõltuva tunnuse taustakategooria: keskastme spetsialistid

Haridusaastate taustakategooria: 11 aastat

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Küll aga prognoosib 13-aastane haridustee 60% väiksemat tõenäosust kuuluda ametnike ja teenindajate ametigruppi 1991. a ning 50% väiksemat tõenäosust 2007. a. Pikima haridustee puhul on tõenäosus nimetatud ametigruppi kuulumiseks 1991. a 19% ning 2007. a 38%, võrreldes 11-aastase haridusteelega.

Järgmiseks vaadelakse seda, milline on koolis omandatud eriala mõju hilisemale ametialasele positsioonile. Silmas tasub pidada seda, et kui hariduse tüübi ja taseme kohta olid andmed nii 1991. kui ka 2007. a kohta, siis omandatud eriala on vastajad hinnanud retrospektiivselt 2007. aastal.

Tabelis 6 esitatud regressioonanalüüsi tulemustest selgub, et keskastme spetsialistide ametigrupi taustal ei ennusta eriala tunnus juhtide ametigruppi kuulumise tõenäosust.

Ehkki loodus- ja täppisteaduste ning humanitaarteaduste eriala lõpetanute juhtide hulka kuulumise tõenäosuskoefitsient on võrdlusgrupist märkimisväärselt kõrgem, jääb statistiline vearisk seda hüpoteesi kinnitades 10% ringi, mis ületab analüüsis seatud usaldusväärsuse kriteeriume.

Küll aga on loodus- ja täppisteaduste eriala kõige tugevama ennustusjõuga kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumisel. 1991. a mainitud ametigrupi kuulumist prognoosib loodus- ja täppisteaduste eriala üle 42 korda suurema tõenäosusega, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega, keskastme spetsialistide ametigrupi taustal. Karjääri kõrgeimat ametikohana kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumist prognoosib loodus- ja täppisteaduste lõpetamine 29 korda suurema tõenäosusega ning 2007. a ametikoha prognoosimisel on koefitsient langenud 18,6-le.

Ka humanitaarteaduste erialal õppimine ennustab kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumist administratiiv-, kaubandus-, finantseriala taustal märkimisväärselt suurema tõenäosusega. 1991. a ametikoha puhul on vastav tõenäosus 12,5 karjääri kõrgeima ametikoha puhul 11-kordne ning 2007. a ametikoha puhul 7,7 korda suurem administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutest, võrreldes tõenäosusega kuuluda keskastme spetsialistide hulka.

Insener-tehniliste teaduste omandamine prognoosib samuti ligikaudu 5 korda suuremat tõenäosust kuuluda kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka.

Pedagoogilise valdkonna lõpetanute puhul leiab statistiliselt olulisel määral kinnitust 2007. a kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumise 9 korda suurem tõenäosus, võrreldes taustakategooriaga. Kõrgeima ametikoha puhul on see tõenäosus ligi 15 korda suurem, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega.

Meditšiiniga seotud eriala omandamine prognoosis kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide hulka kuulumist üle 8 korra suurema tõenäosusega 1991. a ametikoha ning 6,7 kordse tõenäosusega 2007. a, ent kõrgeima ametikoha prognoosimisel statistiliselt olulist seost ei leidu.

Ametnike ja teenindajate ametigrupi kuulumist keskastme spetsialistide grupi taustal prognoosivad teeninduse ja tehniliste erialade omandamine.

Tabel 6. Omandatud eriala mõju ametipositsioonile

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Ametikoht 1991	Ametikoht 2007	Kõrgeim ametikoht töökarjääri jooksul
Ametipositsioon	Eriala; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Juhid	Humanitaarteadused	1,52	1,94	1,46
	Loodus- ja täppisteadused	2,27	2,87	4,19
	Insener-tehnilised teadused	1,02	1,37	-0,89
	Pedagoogika	1,52	1,44	1,65
	Teenindus	-0,61	1,09	-0,81
	Tehnilised erialad	1,02	-0,99	-0,98
	Meditiin	-0,60	-0,80	-0,67
	Naine	-0,17***	-0,22***	-0,26***
Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid	Humanitaarteadused	12,49***	7,67***	11,03***
	Loodus- ja täppisteadused	41,74***	18,64***	29,11***
	Insener-tehnilised teadused	5,25***	4,36**	5,25**
	Pedagoogika	16,14	9,39***	14,83***
	Teenindus	-0,91	-0,81	-0,48
	Tehnilised erialad	2,66	1,29	2,62
	Meditiin	8,67***	6,76***	2,81
	Naine	-0,77	-0,71	-0,89
Ametnikud, teenindajad	Humanitaarteadused	1,07	-0,70	2,26
	Loodus- ja täppisteadused	-	1,11	-
	Insener-tehnilised teadused	-0,88	1,19	1,08
	Pedagoogika	-0,68	-0,27	1,30
	Teenindus	7,33***	8,14***	7,21**
	Tehnilised erialad	6,72***	2,50	4,40*
	Meditiin	-0,47	-0,26	-0,31
	Naine	1,48	1,53	1,74
Oskustöölised, lihttöölised	Humanitaarteadused	2,40	-0,78	1,04
	Loodus- ja täppisteadused	1,61	-0,48	-
	Insener-tehnilised teadused	2,31	-0,87	-0,94
	Pedagoogika	1,30	-0,27	1,19
	Teenindus	4,25*	2,66	1,42
	Tehnilised erialad	49,77***	10,44***	26,36***
	Meditiin	1,44	-0,87	1,10
	Naine	-0,21***	-0,23***	-0,33**
	N	1111	846	662

Sõltuva tunnuse taustakategooria: keskastme spetsialistid

Eriala taustakategooria: administratiiv-, kaubandus-, finantseriala

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Teeninduse valdkonna lõpetanud töötasid 1991. a 7,3 ning 2007. a 8,1 korda suurema tõenäosusega ametnike-teenindajate ametigrupis, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega. Ka kõrgeima ametikoha ennustamisel on tõenäosuskoefitsient 7,21.

Tehnilisi erialasid omandanud töötasid 1991. a 6,7 korda suurema tõenäosusega ametniku või teenindajana, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega. 2007. a osas statistiliselt usaldusväärset seost ei leidunud, ent ametikarjääri kõrgeimaks ametikohaks jäi tehniliste erialade lõpetanutel ametniku-teenindaja ametigrupp 4,4 korda suurema tõenäosusega, võrreldes taustagrupiga.

Oskus- ja lihttööliste hulka kuulumist ennustab kõige tugevamalt tehniliste erialade lõpetamine. Kui 1991. a oli tõenäosus võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega ligi 50 korda suurem, siis 2007. aastaks oli see taandunud 10-kordseks. Ametikarjääri kõrgeima positsioonina oskus- ja lihttööliste hulka kuulumist prognoosib tehniliste erialade lõpetamine 26 korda suurema tõenäosusega.

Teenindusega seotud eriala lõpetamine prognoosis oskus- ja lihttööliste hulka kuulumist võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega 1991. a 4,25 korda tõenäolisemalt.

Neljanda hariduse struktureerimise viisina prognoosib käesolevas analüüsis ametigruppidesse kuulumist keskkooli tüüp. Tabelis 7 esitatud andmete põhjal saab väita, et keskkooli tüüp prognoosib üksnes kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide ametigruppi kuulumist. Nimelt oli töölisnoorte- ja internaatkeskkooli lõpetanutel võrreldes tavakeskkooli lõpetanutega 31% tõenäosus 1991. a kuuluda mainitud ametigruppi, võrreldes tõenäosusega kuuluda keskastme spetsialistide hulka. 2004. a oli vastav tõenäosus kahanenud veelgi – 24%-ni. Karjääri kõrgeimaks ametikohaks jäi kõrge kvalifikatsiooniga spetsialisti positsioon töölis- ja internaatkeskkooli lõpetanute jaoks 48% tõenäosusega, võrreldes tavakeskkooli lõpetanutega.

Tabel 7. Keskkooli tüübi mõju ametipositsioonile

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Ametikoht 1991	Ametikoht 2007	Kõrgeim ametikoht töökarjääri jooksul
Ametipositsioon	Keskkooli tüüp; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Juhid	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	-0,55	-0,43	-0,66
	Süvaõppega keskkool	-0,80	-0,67	1,09
	Naine	-0,14***	-0,14***	-0,20***
Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	-0,31**	-0,24**	-0,48**
	Süvaõppega keskkool	1,06	1,10	1,28
	Naine	-0,58*	-0,61	-0,57*
Ametnikud, teenindajad	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	1,36	-0,81	-0,92
	Süvaõppega keskkool	-0,64	-0,78	-0,73
	Naine	1,65	1,29	1,75
Oskustöölised, lihttöölised	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	1,45	1,68	2,01*
	Süvaõppega keskkool	-0,79	-0,69	-0,93
	Naine	-0,21***	-0,27***	-0,16***
	N	788	627	778

Sõltuva tunnuse taustakategooria: keskastme spetsialistid

Keskkooli tüübi taustakategooria: tavakeskkool

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

3.2.2. Sissetulek

Teiseks uuritavaks elukarjääri resultaadiks on sissetulek. Kasutamaks sissetuleku kui resultaattunnuse mõõtmiseks logistilist regressioonanalüüsi, on sissetulek jagatud kvartiilklassidesse. Mudelis on taustakategooriaiks võetud kolmas kvartiilklass.

Esmalt vaadeldakse hariduse tüübi seost sissetuleku suurusega (tabel 8). 1991. a sissetuleku puhul on kõrgharidusega vastanutel 32% tõenäosus kuuluda madalaima sissetuleku saajate hulka, võrreldes üldkeskharidusega vastanutega. 2007. a tagab kõrghariduse omamine veelgi väiksema riski (28%–29%) kuuluda madalaimasse sissetulekukvartiili, seda nii palga- kui ka kogusissetuleku puhul.

Teise sissetulekukvartiili kuulumist 1991. a hariduse tüüp ei prognoosi. Küll aga ennustab kõrghariduse omamine 2007. a palgasissetuleku puhul 48% tõenäosust kuuluda 2. kvartiilklassi ning kogusissetuleku puhul 57% tõenäosust kuuluda 2. kvartiilklassi.

Kõrgharidus annab samas eeliseid kõrgeimasse sissetulekukvartiili kuulumisel. Kui 1991. a oli kõrgharitudel üldkeskharidusega vastanutest 1,9 korda suurem tõenäosus kuuluda 4. kvartiilklassi, võrreldes tõenäosusega kuuluda 3. kvartiili, siis 2007. aastaks on see tõenäosus tõusnud juba 2,4 kordseks. Kogusissetulekult kuuluvad kõrgharidusega vastajad kõrgeimasse kvartiili 3,8 korda suurema tõenäosusega.

Tabel 8. Hariduse tüübi mõju sissetulekule

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Sissetulek 1991	Palk põhitöökohalt 2007	Kogu-sissetulek 2006
Sissetulek kvartiilidena	Hariduse tüüp; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
1. kvartiilklass	Kutseharidus	1,13	-0,91	1,03
	Kõrgharidus	-0,32***	-0,28***	-0,29***
	Naine	6,78***	1,96**	-0,85
2. kvartiilklass	Kutseharidus	1,22	1,00	1,17
	Kõrgharidus	-0,89	-0,48**	-0,57*
	Naine	1,95***	1,88**	1,51*
4. kvartiilklass	Kutseharidus	1,08	1,18	1,33
	Kõrgharidus	1,88**	2,37**	3,76***
	Naine	-0,35***	-0,52**	-0,47***
	N	983	849	921

Sõltuva tunnuse taustakategooria: 3. kvartiilklass

Hariduse tüübi taustakategooria: üldkeskharidus

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Naistel on ligi kaks korda suurem risk kuuluda madalamatesse sissetulekukvartiilidesse ning 50% väiksem tõenäosus kuuluda kõrgeima sissetuleku saajate hulka. Siin torkab silma siiski suur muutus – 1991. a oli naistel tõenäosus madalaimasse sissetulekugruppi kuuluda meestest ligi 7 korda suurem ning kõrgeimasse sissetulekuklassi kuulumise tõenäosus oli üksnes 35%.

Järgmise sissetuleku mõjurina vaadeldakse haridusaastate arvu. Tabelis 9 toodud tulemustest selgub, et 11-aastase haridustee taustal on põhiliseks sissetuleku prognoosijaks 16-aastane haridustee.

Tabel 9. Haridusaastate arvu mõju sissetulekule

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Sissetulek 1991	Palk põhitöökohalt 2007	Kogu- sissetulek 2006
Sissetulek kvartiilidena	Haridusaastate arv; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
1. kvartiilklass	10 aastat	3,69**	1,76	2,57*
	13 aastat	-0,90	-0,79	-0,81
	16 aastat	-0,29***	-0,27***	-0,27***
	Naine	7,02***	2,11**	-0,92
2. kvartiilklass	10 aastat	1,60	1,72	1,58
	13 aastat	-0,87	1,07	1,06
	16 aastat	-0,76	-0,50*	-0,55*
	Naine	1,98***	1,88**	1,55*
4. kvartiilklass	10 aastat	-0,93	-0,25	-0,30
	13 aastat	1,03	1,46	1,66
	16 aastat	1,79*	2,56**	4,30***
	Naine	-0,34***	-0,50**	-0,47***
	N	1020	862	948

Sõltuva tunnuse taustakategooria: 3. kvartiilklass

Haridusaastate taustakategooria: 11 aastat

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Madalaimasse sissetulekugruppi kuulumist ennustab ka madalam haridustase. 10-aastase haridustee puhul oli 1991. a tõenäosus kuuluda 1. sissetulekukvartiili 3,7 korda suurem, võrreldes 11-aastase haridustega ning tõenäosusega kuuluda 3. kvartiilklassi. 2007. aastaks on see erinevus taandunud ning 10-aastane haridustee prognoosib 2,6 korda suurema tõenäosusega kuulumist madalaimasse kogusissetuleku kvartiilklassi.

Samas ennustab 16-aastane haridustee taustakategooriaga võrreldes alla 30% tõenäosusega kuulumist madalaimasse sissetulekukvartiili, seda nii 1991. kui ka 2007. a.

2. kvartiilklassi kuulumist 1991. a 16-aastane haridustee ei prognoosinud, ent 2007. aastal on see tõenäosus ligikaudu 50% väiksem, võrreldes 11-aastase haridustee ja 3. kvartiilklassi kuulumisega.

Kõrgeimasse kvartiilklassi kuulumist prognoosis 16-aastane haridustee 1991. a võrreldes taustakategooriaga 1,8 korda suurema tõenäosusega. 2007. a kuupalga osas on tõenäosuskoefitsient 2,56 ning kogusissetuleku puhul 4,3. Seega annab 16-aastane

haridustee märkimisväärselt suurema tõenäosuse kuuluda kõrgeimasse sissetulekukvartiili ning see tõenäosus on uuritava perioodi jooksul suurenenud.

Omandatud eriala mõjust sissetulekule annab ülevaate tabel 10. Selgub, et sissetulekuga suurus on seotud õpitud erialaga, ent need seosed on ajas muutunud. Järgnevalt vaadeldakse eriala ja sissetuleku seoseid erialade kaupa. Järelduste piirangu seab asjaolu, et võrdlus käib 3. kvartiilklassi kuulumise tõenäosusega. Kuna taustakategoorial on 3. kvartiilis suhteliselt väike osakaal respondente, siis võivad olla tulemused ka sellest kallutatud. Siiski on siin võimalik anda ülevaade teatud trendidest, mis leiavad statistilist kinnitust.

Humanitaarteaduste alane haridus prognoosis 1991. a 2,7 korda suurema tõenäosusega 2. sissetulekukvartiili kuulumist, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala ja 3. kvartiili kuulumisega. 2007. a on humanitaarteaduste eriala lõpetanutel võrreldes tausterialaga 70% võrra väiksem tõenäosus kuuluda põhipalga osas nii 1. kui ka 4. kvartiilklassi. Kogusissetuleku puhul on 1. kvartiilklassi kuulumise tõenäosus 38%.

Loodus- ja täppisteaduste puhul 1991. a võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantserialaga statistiliselt olulist erinevust sissetulekute osas polnud. Küll aga on loodus- ja täppisteaduste lõpetanutel 2007. a kuupalga osas 17% tõenäosus ning kogusissetuleku puhul 16% tõenäosus kuuluda 1. kvartiilklassi.

Insener-tehnilistel teadustel polnud 1991. a samuti sissetuleku osas statistiliselt olulist erinevust võrdlusgrupist. Ent 2007. a on inseneri eriala lõpetanutel 28% tõenäosus kuuluda 1. kvartiili ning 30% tõenäosus kuuluda 4. kvartiili, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala ja 3. kvartiilklassi kuulumisega. Kogusissetuleku osas olulisi erisusi pole.

Pedagoogika valdkonna lõpetanutel oli administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutest 1991. a üle 4 korra suurem tõenäosus kuuluda madalamatesse kvartiilklassidesse, võrreldes tõenäosusega kuuluda 3. kvartiilklassi. 2007. aastaks on olukord muutunud – pedagoogika erialal on üksnes 13% tõenäosus kuupalga ja 16% tõenäosus kogusissetuleku puhul 1. kvartiilklassi kuuluda. Kõrgeimasse kuupalga kvartiilklassi kuulumise tõenäosus võrreldes 3. kvartiilklassi ja tausterialaga on 30%.

Tabel 10. Omandatud eriala mõju sissetulekule

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Sissetulek 1991	Palk põhitöökohalt 2007	Kogu- sissetulek 2006
Sissetulek kvartiilidena	Eriala; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
1. kvartiilklass	Humanitaarteadused	1,05	-0,30*	-0,38*
	Loodus- ja täppisteadused	-0,72	-0,17**	-0,16**
	Insener-tehnilised teadused	-0,78	-0,28*	-0,64
	Pedagoogika	4,10**	-0,13***	-0,16**
	Teenindus	2,50	-0,80	2,12
	Tehnilised erialad	2,75*	-0,60	-0,96
	Meditsiin	2,74*	-0,15**	-0,45
	Naine	4,03***	1,71*	-0,88
2. kvartiilklass	Humanitaarteadused	2,70**	-0,70	-0,72
	Loodus- ja täppisteadused	1,95	-0,53	-0,29
	Insener-tehnilised teadused	1,68	-0,57	-0,96
	Pedagoogika	4,11**	-0,70	-0,32*
	Teenindus	2,24	1,55	4,16*
	Tehnilised erialad	2,54*	1,37	1,03
	Meditsiin	2,88*	-0,55	-0,74
	Naine	1,88**	1,68*	1,39
4. kvartiilklass	Humanitaarteadused	1,16	-0,33*	-0,67
	Loodus- ja täppisteadused	1,59	-0,59	1,04
	Insener-tehnilised teadused	1,02	-0,30*	-0,82
	Pedagoogika	-0,96	-0,30*	-0,71
	Teenindus	-0,15	-	-0,58
	Tehnilised erialad	-0,66	-0,09***	-0,09***
	Meditsiin	1,13	-0,62	1,22
	Naine	-0,39***	-0,48**	-0,47**
	N	872	732	788

Sõltuva tunnuse taustakategooria: 3. kvartiilklass

Eriala taustakategooria: administratiiv-, kaubandus-, finantseriala

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Teenindusega seotud erialade lõpetamine prognoosib 2006. aasta kogusissetulekus 2. kvartiilklassi kuulumist üle 4 korra suurema tõenäosusega, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala ja 3. kvartiilklassi kuulumisega.

Tehniliste erialade omandamine prognoosis 1991. a 2,75 korda suurema tõenäosusega 1. kvartiili ning 2,54 korda suurem tõenäosusega 2. kvartiili kuulumist, võrreldes taustakategooriaga. 2007. a on tehniliste erialade omandanutel kõigest 9% tõenäosus

kuuluda kõrgeimasse kvartiili, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala ja 3. kvartiili kuulumisega.

MeditSiini eriala lõpetanutel oli 1991. a 2,7 korda suurem risk kuuluda 1. kvartiili ning 2,9 korda suurem risk kuuluda 2. sissetuleku kvartiili, võrreldes taustakategooriaga. 2007. aastal on trend muutunud ning meditsiini valdkonna töötajate tõenäosus kuuluda madalaimasse kuupalga kvartiili võrreldes 3. kvartiili ja administratiiv-, kaubandus-, finantserialaga on 15%.

Keskkoooli tüübi mõjust sissetulekule annab ülevaate tabel 11. Keskkoooli tüüp mõjutab sissetuleku suurust statistiliselt olulisel määral üksnes madalaimasse kvartiilklassi kuulumise prognoosimisel. Tööliskoorte või internaatkoooli lõpetanutel oli 1991. a 2,58 korda suurem tõenäosus kuuluda 1. kvartiilklassi, võrreldes tavakeskkoooli ja 3. kvartiilklassiga. 2007. a on see tõenäosuskoefitsient oluline kogusissetuleku puhul, ulatudes 3,64 korda suurema tõenäosuseni. Kui 1991. a seostus sissetuleku tunnusega üksnes tööliskoorte või internaatkoooli lõpetamine, siis 2007. a on ilmnenuu lisaks süvaõppega keskkooolist tulnute eelised. Viimastel on 32% tõenäosus kuupalga ning 48% tõenäosus kogusissetuleku osas 1. kvartiili kuulumiseks, võrreldes taustakategooriaga.

Tabel 11. Keskkoooli tüübi mõju sissetulekule

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Sissetulek 1991	Palk põhitöökoohalt 2007	Kogu- sissetulek 2006
Sissetulek kvartiilidena	Keskkoooli tüüp; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
1. kvartiilklass	Tööliskoorte- ja internaatkeskkoool	2,58*	1,79	3,64***
	Süvaõppega keskkoool	-0,58	-0,32*	-0,48*
	Naine	6,59***	3,93***	2,13**
2. kvartiilklass	Tööliskoorte- ja internaatkeskkoool	2,13	-0,97	1,54
	Süvaõppega keskkoool	-0,77	-0,63	-0,94
	Naine	2,04**	1,77*	1,80*
4. kvartiilklass	Tööliskoorte- ja internaatkeskkoool	1,47	-0,49	-0,63
	Süvaõppega keskkoool	1,12	-0,65	1,08
	Naine	-0,41***	-0,45**	-0,38***
	N	628	575	598

Sõltuva tunnuse taustakategooria: 3. kvartiilklass

Keskkoooli tüübi taustakategooria: tavakeskkoool

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

3.2.3. Seisund töösuhetes

Järgmiseks uuritakse hariduse tunnuste ja töösuhete seisundi vahelisi seoseid. Töösuhete seisundi tunnuseks vaadeldakse vastaja kuulumist ettevõtjate, FIE-de/ vabakutseliste ja töövõtjate hulka 2007. aastal.

Tabelis 12 on toodud hariduse tüübi seos seisundiga töösuhetes. Kõrgharidusega vastajatel on 2,4 korda suurem tõenäosus kuuluda ettevõtjate hulka, võrreldes üldkeskhariduse ja töövõtjate grupiga.

Tabel 12. Hariduse tüübi mõju seisundile töösuhetes

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	
Seisund töösuhetes	Hariduse tüüp; Sugu	Exp(B)
Ettevõtja	Kutseharidus	1,38
	Kõrgharidus	2,39*
	Naine	-0,36***
FIE, vabakutseline	Kutseharidus	1,86
	Kõrgharidus	1,28
	Naine	-0,51*
	N	997

Sõltuva tunnuse taustakategooria: töövõtja

Hariduse tüübi taustakategooria: üldkeskharidus

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabel 13. Haridusaastate arvu mõju seisundile töösuhetes

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	
Seisund töösuhetes	Haridusaastate arv; Sugu	Exp(B)
Ettevõtja	10 aastat	-0,78
	13 aastat	1,20
	16 aastat	2,24*
	Naine	-0,36***
FIE, vabakutseline	10 aastat	-0,50
	13 aastat	1,75
	16 aastat	1,22
	Naine	-0,50*
	N	1009

Sõltuva tunnuse taustakategooria: töövõtja

Haridusaastate taustakategooria: 11 aastat

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Haridusaastate arvul on samuti seos ettevõtjaks olemisega. 16-aastane haridustee prognoosib ettevõtjaks olemist 2,24 korda suurema tõenäosusega, 11-aastase haridustee ja töövõtjatega võrreldes (tabel 13).

Tabel 14. Omandatud eriala mõju seisundile töösuhetes

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	
Seisund töösuhetes	Eriala; Sugu	Exp(B)
Ettevõtja	Humanitaarteadused	1,31
	Loodus- ja täppisteadused	1,74
	Insener-tehnilised teadused	-0,86
	Pedagoogika	-0,13
	Teenindus	-0,46
	Tehnilised erialad	-0,37
	Meditsiin	-0,82
	Naine	-0,37**
FIE, vabakutseline	Humanitaarteadused	1,04
	Loodus- ja täppisteadused	-0,68
	Insener-tehnilised teadused	-0,44
	Pedagoogika	-0,17
	Teenindus	1,69
	Tehnilised erialad	-0,86
	Meditsiin	1,05
	Naine	-0,48*
	N	863

Sõltuva tunnuse taustakategooria: töövõtja

Eriala taustakategooria: administratiiv-, kaubandus-, finantseriala

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabelitest 14–15 selgub, et ei omandatud eriala ega ka keskkooli tüüp oma statistiliselt olulise tõenäosusega seost ettevõtjaks ja FIE-ks/ vabakutseliseks olemise vahel (pedagoogika eriala lõpetanutel on tõenäosus ettevõtjaks olla 13%, ent eksimisrisk on selle seose puhul 6,7%, seega ei mahu see analüüsis esitatud kriteeriumitesse).

Küll aga selgub, et naistel on keskmiselt üle 50% väiksem tõenäosus kuuluda nii ettevõtjate kui ka FIE-de/ vabakutseliste hulka.

Tabel 15. Keskkooli tüübi mõju seisundile töösuhetes

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	
Seisund töösuhetes	Keskkooli tüüp; Sugu	Exp(B)
Ettevõtja	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	-0,32
	Süvaõppega keskkool	-0,93
	Naine	-0,36**
FIE, vabakutseline	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	-0,90
	Süvaõppega keskkool	-0,98
	Naine	-0,87
	N	635

Sõltuva tunnuse taustakategooria: töövõtja

Keskkooli tüübi taustakategooria: tavakeskkool

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

3.2.4. Töötus

Järgmise alapunktina vaadeldakse hariduse tunnuste mõju tõenäosusele sattuda oma töökarjääri jooksul töötü staatusesse. Tabelisse 16 on kantud nii hariduse tüübi, haridusaastate arvu, eriala kui ka keskkooli tüübi tunnuste seos töötü staatusega.

Selgub, et hariduse tüübi puhul seostub töötü staatusesse mitte sattumisega kõrghariduse omamine. Võrreldes üldkeskharidusega respondentidega, on kõrgharidusega vastanutel 55% tõenäosus olla kogenud karjääri jooksul töötü staatust.

Haridusaastate arvu puhul on samuti töötü staatusesse mitte sattumisel prognoosijaks kõrgeim haridustase. 16-aastase haridustega vastanutel on 52% tõenäosust olla kogenud töötü staatust, võrreldes 11-aastase haridustega respondentidega.

Erialadest prognoosib suuremat riski töötuselt teenindusega seotud eriala lõpetamine. Võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala lõpetanutega, on teeninduse valdkonna erialal õppinutel 28% suurem tõenäosus olla oma karjääri jooksul töötü staatusega kokku puutunud.

Keskkooli tüübil ja töötü staatusel statistiliselt olulist seost pole (töölisnoorte- ja internaatkooli lõpetanutel on risk töötü staatusele küll 45% suurem, ent p=0,08, nii et seda seost kinnitada ei saa). Küll aga on naistel jällegi suurem tõenäosus (olenevalt teisest

sõltumatust tunnusest koefitsient 1,36–1,62) olla töökarjääri jooksul sattunud töötustaatusesse.

Tabel 16. Hariduse tunnuste mõju töötusele töökarjääri jooksul

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	
Töötustaatus karjääri jooksul	Hariduse tüüp; Sugu	Exp(B)
Olnud töötustaatus	Kutseharidus	-0,94
	Kõrgharidus	-0,55**
	Naine	1,38*
	N	1280
	Haridusaastate arv; Sugu	Exp(B)
	10 aastat	-0,85
	13 aastat	-0,92
	16 aastat	-0,52***
	Naine	1,36*
	N	1312
	Eriala; Sugu	Exp(B)
	Humanitaarteadused	-0,76
	Loodus- ja täppisteadused	-0,65
	Insener-tehnilised teadused	1,33
	Pedagoogika	-0,26
	Teenindus	1,28**
	Tehnilised erialad	1,36
	Meditiin	-0,59
	Naine	1,62**
	N	1099
	Keskkooli tüüp; Sugu	Exp(B)
	Tööliskoorte- ja internaatkeskkool	1,45
	Süvaõppega keskkool	-0,82
	Naine	1,47*
	N	787

Sõltuva tunnuse taustakategooria: **pole olnud töötustaatus**

Hariduse tüübi taustakategooria: **üldkeskharidus**

Haridusaastate taustakategooria: **11 aastat**

Eriala taustakategooria: **administratiiv-, kaubandus-, finantseriala**

Keskkooli tüübi taustakategooria: **tavakeskkool**

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

3.2.5. Subjektiivsed edukushinnangud

Kui eelnevalt uuritud funktsioontunnused seostusid väliselt hinnatavate elukarjääri resultaatidega, siis järgnevalt keskendutakse indiviidide poolt antud subjektiivsete hinnangute seosele hariduse tunnustega. Tabelisse 17 on koondatud 12 erineva regressioonimudeli tegemisel saadud tulemused. Sõltuvate tunnustena on subjektiivseid edukushinnanguid mõõdetud läbi respondendi hinnangu oma elatustasemele, sotsiaalsele positsioonile ja rahalisele valmisolekule pensioneerumiseks, võrreldes tema eakaaslastega. Hinnangud tuginevad respondentide endi arvamustele oma positsioonist ning ei pruugi vastata tegelikule jaotusele populatsioonis (vrd sagedusjaotus tabelis 3).

Hariduse tüüp seostub hinnanguga oma elatustasemele ja sotsiaalsele positsioonile. Kutseharidusega vastajatel on 53% suurem tõenäosus hinnata oma elatustaset eakaaslastest kõrgemaks, võrreldes üldkeskharidusega vastanutega. Kõrgharidusega respondendid hindavad oma elatustaset 2,33 korda ning sotsiaalset positsiooni 2,78 korda kõrgemaks, võrreldes eakaaslastega.

Haridusaastate arvul on samuti seos subjektiivse hinnanguga. Need, kellel on kooliharidust 13 aastat, hindavad oma elatustaset eakaaslastest kõrgemaks 1,64 kordse tõenäosusega, võrreldes nendega, kes kuuluvad 11-haridusaasta gruppi. 16-aastase haridusteedga respondendid hindavad oma elatustaset 2,45 kordse ning sotsiaalset positsiooni 2,79 kordse tõenäosusega eakaaslastest kõrgemaks, võrreldes taustaks oleva 11-aastase haridusteedga vastanutega.

Rahalist valmisolekut pensioneerumiseks hariduse tüüp ja haridusaastate arv antud uurimuses ei prognoosi.

Omandatud eriala võimaldab subjektiivset rahulolu ennustada vaid üksikute erialagruppide puhul. Tehniliste erialade valdkonnas hariduse omandanud respondendid kuuluvad 44% tõenäosusega oma elatustaset kaaslastest kõrgemaks hindajate hulka, võrreldes taustaks oleva administratiiv-, kaubandus-, finantserialal õppinutega.

Pedagoogika ja meditsiini eriala omandanud vastajad aga hindavad oma sotsiaalset positsiooni eakaaslastest kõrgemaks 2,57 korda suurema tõenäosusega, võrreldes administratiiv-, kaubandus- ja finantseriala omandanutega.

Tabel 17. Hariduse tunnuste mõju subjektiivsetele edukushinnangutele

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	Elatustase	Sotsiaalne positsioon	Rahaline valmisolek pensioneerumiseks
Subjektiivne hinnang võrreldes eakaaslastega	Hariduse tüüp; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Hinnang kõrgem	Kutseharidus	1,53*	1,27	-0,82
	Kõrgharidus	2,33***	2,78***	-0,91
	Naine	-0,58**	-0,89	-0,61**
	N	777	768	765
	Haridusaastate arv; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
	10 aastat	-0,48	1,55	-
	13 aastat	1,64*	1,23	-0,75
	16 aastat	2,45***	2,79***	-0,86
	Naine	-0,59**	-0,89	-0,61**
	N	778	769	766
	Eriala; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
	Humanitaarteadused	1,27	1,54	-0,66
	Loodus- ja täppisteadused	1,09	1,53	-0,66
	Insener-tehnilised teadused	1,29	1,07	-0,44*
	Pedagoogika	1,22	2,57*	-0,71
	Teenindus	-0,61	-0,98	-0,70
	Tehnilised erialad	-0,44*	-0,84	-0,72
	Meditsiin	1,02	2,57*	-0,48*
	Naine	-0,56**	-0,75	-0,53**
	N	649	643	638
	Keskkooli tüüp; Sugu	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
	Töölisnoorte- ja internaatkeskkool	-0,67	-0,58**	1,28
	Süvaõppega keskkool	1,35	1,42	1,02
	Naine	-0,54***	-0,81	-0,61**
	N	763	754	752

Sõltuva tunnuse taustakategooria: **hinnang madalam**

Hariduse tüübi taustakategooria: **üldkeskharidus**

Haridusaastate taustakategooria: **11 aastat**

Eriala taustakategooria: **administratiiv-, kaubandus-, finantseriala**

Keskkooli tüübi taustakategooria: **tavakeskkool**

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Seevastu rahalist valmisolekut pensioneerumiseks peavad meditsiini valdkonnas õppinud 48% tõenäosusega eakaaslastest paremaks. Sama suundumus kehtib ka inseneritehnilistel erialadel õppinute kohta, kes hindavad oma rahalist valmisolekut paremaks 44% tõenäosusega, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantserialal õppinute hinnanguga.

Keskkooli tüüp võimaldab prognoosida üksnes hinnangut sotsiaalsele positsioonile. Töölisnoorte- ja internaatkeskkooli lõpetanud hindavad oma sotsiaalset positsiooni eakaaslastest kõrgemaks 42% väiksema tõenäosusega, võrreldes tavakeskkooli lõpetanud vastajatega.

Subjektiivset hinnangut elatustasemele prognoosib ka vastaja sugu. Naistel on ca 45% väiksem tõenäosus pidada oma elatustaset eakaaslastest kõrgemaks ning ligikaudu 40% väiksem tõenäosus hinnata oma rahalist valmisolekut pensioneerumiseks eakaaslastest paremaks, võrreldes meestega.

Viimaks vaadeldakse, kuidas seostub haridus hinnanguga töö kaotamise tõenäosusele. Tabelis 18 toodud tulemustest selgub, et hariduse tüüp töö kaotamise tõenäosuse hinnanguga ei seostu, küll aga seondub hinnang haridusaastate arvuga. Ehkki tabelis 16 toodud tulemustest nähtus, et 16-aastase haridustega respondentidel on 48% väiksem tõenäosus olla reaalselt oma töökarjääri jooksul töötu staatuses olnud, siis näivad nad oma hinnangutes tundvat töö kaotamise pärast teistest suuremat muret. Võrreldes 11-aastase haridustega vastanutega, on neil 65% tõenäosus kuuluda nende hulka, kes ei tunne muret oma töö kaotamise pärast.

Erialade jaotuses kuuluvad humanitaar- ning inseneriteaduste omandanud vastajad märkimisväärselt väiksema tõenäosusega nende hulka, kes töö kaotamise pärast ei muretse, võrreldes administratiiv-, kaubandus-, finantseriala taustagrupiga.

Samuti on paradoksaalne, et süvaõppega keskkooli lõpetanud kuuluvad 62% tõenäosusega nende hulka, kes ei tunne muret töö kaotamise pärast, võrreldes tavakeskkooli lõpetanutega.

Tabel 18. Hariduse tunnuste mõju töökoha kaotamise tõenäosuse hinnangule

Sõltuv tunnus	Sõltumatud tunnused	
Mure töö kaotamise tõenäosuse pärast	Hariduse tüüp; Sugu	Exp(B)
Ei tunne muret töö kaotamise pärast	Kutseharidus	-0,80
	Kõrgharidus	-0,72
	Naine	1,62**
	N	775
	Haridusaastate arv; Sugu	Exp(B)
	10 aastat	-
	13 aastat	-0,69
	16 aastat	-0,65*
	Naine	1,62**
	N	776
	Eriala; Sugu	Exp(B)
	Humanitaarteadused	-0,48*
	Loodus- ja täppisteadused	-0,53
	Insener-tehnilised teadused	-0,41*
	Pedagoogika	-0,49
	Teenindus	1,04
	Tehnilised erialad	-0,54
	Meditiin	-0,62
	Naine	1,35
	N	644
	Keskkooli tüüp; Sugu	Exp(B)
	Tööliskoorte- ja internaatkeskkool	1,50
	Süvaõppega keskkool	-0,62*
	Naine	1,67**
	N	761

Sõltuva tunnuse taustakategooria: **tunneb muret töö kaotamise pärast**

Hariduse tüübi taustakategooria: **üldkeskharidus**

Haridusaastate taustakategooria: **11 aastat**

Eriala taustakategooria: **administratiiv-, kaubandus-, finantseriala**

Keskkooli tüübi taustakategooria: **tavakeskkool**

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Kui naised kuulusid suurema tõenäosusega nende hulka, kes on olnud töötud (tabel 16), siis oma hinnangus tõenäosuse kohta töötuks jääda on naistel 1,6 korda suurem tõenäosus kuuluda gruppi, kes töö kaotamise pärast muret ei tunne.

3.2.6. Mudelite kirjeldusjõu võrdlus

Kuna analüüsi üheks eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas ennustavad erinevad hariduse struktureerimise viisid elutee resultate, siis järgnevalt võrreldakse, millised on analüüsi tarbeks koostatud ja eelpool esitatud multinomiaalsete logistiliste mudelite kirjeldusastmed. Mudelite kirjeldusjõudu kajastavad statistikud on paigutatud risttabelisse, kus on esitatud kõik eelpool kasutatud tunnused.

Toodud tabelite interpreteerimisel tasub silmas pidada seda, et vabadusastmete arv osade mudelite puhul on väga madal.

Tabel 19. Mudelite kirjeldusjõu võrdlus hii-ruut statistiku alusel

Hii-ruut	Sõltumatu tunnus				
	Sugu	Hariduse tüüp	Haridus-aastate arv	Õpitud eriala	Kesk-kooli tüüp
Sõltuv tunnus	Ametikoht 1991	708,2	860,4	723,6	143,8
	Ametikoht 2007	570,4	607,6	422,8	106,7
	Kõrgeim ametikoht	371,1	391,1	262,0	111,5
	Sissetulek 1991	259,5	269,3	203,6	118,8
	Sissetulek põhitöökohalt 2007	155,1	169,0	129,8	88,8
	Kogusissetulek 2006	184,4	220,0	140,4	95,3
	Seisund töösuhetes 2007	33,3	33,5	46,6	13,3
	Töötu staatus töökarjääri jooksul	25,5	26,2	35,7	9,1
	Elatustase võrreldes eakaaslastega	33,8	36,5	28,7	19,3
	Sotsiaalne positsioon võrreldes eakaaslastega	35,1	35,4	17,1	12,3
	Rahaline valmisolek pensioneerumiseks võrreldes eakaaslastega	10,9	13,0	16,2	11,5
	Mure töö kaotamise pärast	13,0	15,6	15,3	20,8

Tabelis 19 ja 20 esitatud mudelite hii-ruut statistikute ning standardiseeritud kordaja R^2 võrdlusest selgub, et kõige suurema kirjeldusjõuga on sõltuvate tunnuste prognoosimisel olnud sõltumatu tunnus „haridusaastate arv”. Ametikoha (v.a ametikoht 1991) ning sissetulekuga seotud tunnuseid prognoosib hariduse tüüp selgemini kui eriala tunnus. Seevastu 1991. a ametikohta, seisundit töösuhetes, töötusega seotud ning subjektiivseid hinnanguid prognoosides on eriala tunnuse kirjeldusjõud haridustüübi ja haridusaastate tunnuse kirjeldusjõust suurem. Seisundit töösuhetes ja töötu staatust võimaldab eriala tunnus kõige tugevamalt kirjeldada. Kõige tagasihoidlikuma tulemuse andis teiste sõltumatute tunnustega võrreldes keskkooli tüübi tunnuse kasutamine.

Üldiselt on mudelite kirjeldusjõud suhteliselt madal, kuivõrd kasutatud on vaid kahte sõltumatut tunnust. Hariduse ja soo tunnuse koosmõjus kirjeldati funktsioontunnustest kõige selgemini ametikoha ja sissetulekuga seonduvaid tunnuseid (nendel tunnustel oli ka kõige suurem vabadusastmete arv).

Tabel 20. Mudelite kirjeldusjõu võrdlus standardiseeritud kordaja alusel

Pseudo R ²	Sõltumatu tunnus				
	Sugu	Hariduse tüüp	Haridus-aastate arv	Õpitud eriala	Kesk-kooli tüüp
Sõltuv tunnus	Ametikoht 1991	0,48	0,53	0,50	0,18
	Ametikoht 2007	0,46	0,48	0,41	0,16
	Kõrgeim ametikoht	0,40	0,41	0,35	0,14
	Sissetulek 1991	0,25	0,25	0,22	0,18
	Sissetulek põhitöökohalt 2007	0,18	0,19	0,17	0,15
	Kogusissetulek 2006	0,19	0,22	0,17	0,16
	Sotsiaalne positsioon 2007	0,05	0,05	0,08	0,04
	Töötu staatus töökarjääri jooksul	0,03	0,03	0,05	0,02
	Elatustase võrreldes eakaaslastega	0,06	0,06	0,06	0,04
	Sotsiaalne positsioon võrreldes eakaaslastega	0,06	0,06	0,04	0,02
	Rahaline valmisolek pensioneerumiseks võrreldes eakaaslastega	0,02	0,02	0,03	0,02
	Mure töö kaotamise pärast	0,02	0,03	0,03	0,04

Kordajaks on Nagelkerke R².

4. ARUTELU

Eelneva analüüsi põhjal võib üldistavalt öelda, et hariduse toime elukarjääri resultaatidele on oodatult tugev.

Huvipakkuv on see, kuidas on muutunud haridustüüpide ja haridusaastate osakaalud 1991.–2007. aastal. Suurenenud on nii kõrg- kui ka kutseharidusega isikute osakaal ning ka kõrgema haridusaastate arvuga isikute osakaal. Tegemist on põlvkonnaga, kes 1991. aastaks oli jõudnud neljakümnendatesse eluaastatesse ning koolitee ammu selja taha jätanud. Tundub, et taasiseseisvumise järgse ühiskonna esitatud uutele nõudmistele on osa põlvkonnast reageerinud ajaga kaasas käies, minnes veel keskealisena haridusalast täiendust otsima. Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, millal täpselt on haridusalane täiendus aset leidnud. Ent viiteid elukestva õppe rakendumisest võib siit leida.

Järgnevalt arutletakse saadud tulemuste üle alateemade kaupa. Siinkohal tasub veel kord meenutada, et valim baseerub keskkooli lõpetajate hariduskohordil ja nende abikaasadel ning pole seega kogu põlvkonna kirjeldamiseks representatiivne. Seega on järgnevad üldistused tinglikud, andes ülevaate eelkõige keskmisest kõrgema haridustasemega ning pensioniikka jõudva elanikkonna hulgas kehtivatest suundumustest.

Teiseks olulise ääremärkusena tasub silmas pidada, et haridust, mida järgnevalt käsitletakse kui mõjurit, mõjutavad ise mitmed algtegurid. Seega võib hariduse mõju edukust kajastavatele tunnustele tuleneda mitte otseselt haridusest kui formaalselt täiendatud teadmistest ja oskustest, vaid haridusest kui lähtepositsioonist, mis kannab endas eelduseks olevate tunnuste mõju (näiteks sugu, sotsiaalmajanduslik päritolu, elukoht, personaalne võimekus jne).

4.1. Ametialane positsioon

Saadud tulemused ei luba väita, et tegemist oleks ühiskonna korra muutumise tagajärjel otseselt „kaotajateks” jäänud põlvkonnaga. Ametikohtade jaotumise dünaamika näitab küll, et töökarjääri kõrgeima ametipositsiooni vastuste jaotumine erineb 1991. ja 2007. aasta ametikoha jaotustest – 40% vastanutest on töökarjääri jooksul olnud juhid (vs 1991/ 2007, vastavalt 16% ja 17%). Seega võiks eeldada, et töökarjääri kõrgeim ametikoht jääb paljudel 1991. a eelsesesse perioodi. Siin tuleb arvesse võtta, et kõrgeimat

ametikohta on märkinud üksnes respondendid, mitte abikaasad ning respondentide haridus ning ametipositsioonid olidki abikaasade omast veidi kõrgemad. Samas selgub 1991. ja 2007. aasta ametikohtade võrdluses, et kõrgematesse ametigruppidesse kuulumise osakaal on veidi tõusnud ning oskus- ja lihttööliste osakaal vähenenud. Kuna selline tulemus on saadud vastuste, mitte indiviidide põhisel, siis järelduse tegemiseks pole siin piisavalt alust.

Milliseid tulemusi tõi regressioonanalüüs esile?

Hariduse tüübi toime ametigruppidesse kuulumisel on vaadeldud perioodil tugevnenud läbi kõrghariduse suurenunud mõju kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide ja juhtide grupi prognoosimisel. Seevastu madalamate ametigruppide prognoosimisel omas hariduse tüüp nii kutse- kui ka kõrghariduse puhul 1991. a veidi tugevamat mõju kui 2007. a. Seega oli 1991. a kutse- ja kõrgharidusega isikutel praegusest veelgi väiksem tõenäosus madalamatesse ametigruppidesse kuuluda.

Haridusaastate osas on suundumus sarnane – pikima haridusteedga isikute tõenäosus kõrgematel positsioonidel töötada on aja jooksul suurenunud. Madalamatesse ametigruppidesse kuulumise tõenäosus on veidi vähenenud nii 16- kui ka 13- aastase haridusega isikutel.

Erialade puhul kehtib veidi erinev suundumus – kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide gruppi kuulumisel on erialade toime üldiselt veidi langenud. See näitab, et ilmselt on 1991. a olnud õpitud erialade ja ametipositsioonide omavaheline seos tugevam kui 2007. a. Seda saab seletada asjaoluga, et nõukogude perioodil suunati koolilõpetajad tööle erialastele ametikohtadele ning paljud töötasid erialasel tööl kuni üleminekuperioodini. 2007. aastal ei sõltu ametipositsioon omandatud erialast enam nii suurel määral kui 1991. a. Selline tulemus toetab arusaama, et sotsiaalne siire ei pruukinud lõppeda 1990-ndatel aastatel (Roots, 2006).

Niisiis võib öelda, et hariduse toime ametialasele positsioonile on kahesuunaline – kõrgematele positsioonidele jõudmise osas on haridusalse kvalifikatsiooni tähtsus suurenunud ning madalamate positsioonide osas on erinevused vähenenud. Ühest seletust on sellele raske pakkuda. Need tulemused kinnitavad üksnes osaliselt teooriat, mille kohaselt postindustriaalsetes ühiskondades hariduse mõju töökarjääri jooksul väheneb (Ganzeboom & Treimann, 2007; Breen & Goldthorpe, 2001).

Kõrghariduse mõju suurenemist kõrgemate ametikohtade hõivamisel võib seletada sellega, et konkurentsi tihenedes on madalama haridusega isikute tõenäosus kõrgematele ametikohtadele jõudmiseks võrreldes kõrgharitusega veelgi vähenenud.

Ent nende puhul, kes ei konkureeri kõrgetele ametikohtadele, on formaalsest haridusest olulisemad kohapealne väljaõpe või personaalsed tegurid (Breen & Goldthorpe, 2001).

Seega leiab osaliselt kinnitust esimene hüpotees, et hariduse toime ametikoha prognoosijana on vaadeldud perioodi jooksul tugevnenud. Toime on küll tugevnenud, ent üksnes kõrgemate positsioonide hoidmise osas.

Teiseks ametipositsiooni puudutavaks hüpoteesiks oli seatud: majanduse jmt valdkonna lõpetanud kuuluvad suurema tõenäosusega juhtide ja tipp-professionaalide ametigruppi. See hüpotees ei pidanud antud valimi puhul paika. Juhtide ametigruppi kuulumist ei prognoosinud ükski eriala ning kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide gruppi kuulumisel oli administratiiv-, kaubandus-, ja finantseriala lõpetanute kuulumise tõenäosus humanitaar-, loodus- ja täppisteaduste insener-tehniliste teaduste, pedagoogika ja meditsiini valdkonna lõpetanutest oluliselt madalam. Põhjus võib peituda selles, et nõukogude perioodil ei olnud majanduse- ja haldusega seotud erialade populaarsus võrreldav sellega, mida need erialad omandavad demokraatlikus turumajanduslikus ühiskonnas. Kooolituse sisu, mis nendel õppekavadel anti, et vasta tänapäevastele tingimustele ning vastava valdkonna omandanud on pidanud leppima madalamate ametipositsioonidega.

Kolmandas ametipositsiooni puudutavas hüpoteesis väideti, et **tehniliste erialade lõpetanud kuuluvad suurema tõenäosusega madalamatesse ametigruppidesse**. See hüpotees leidis ka tugevat kinnitust. Seega leidis siin osaliselt tõestust teooria erialade baasorientatsioonidest lähtuvast jagamisest (Van de Werfhorst & Kraaykamp, 2001).

4.2. Sissetulek

Eelnevad uurimused on kinnitanud, et hariduse toime sissetulekule on alates turumajandusele üleminekust tugevnenud (Murakas, 1999). Sellest lähtuvalt püstitati teine hüpotees, mis pidas ka paika. **Hariduse mõju sissetulekule on vaadeldaval perioodil suurenenud**. Ent hariduse toime sissetulekule ilmneb üksnes kõrgharidusega isikute puhul – tõenäosus kuuluda madalamatesse sissetulekukvartiilidesse on vaadeldud

perioodil vähenenud ning tõenäosus kuuluda kõrgeima sissetuleku saajate hulka on suurenenud. Kutsehariduse ning alla 16-aastase haridustega isikute puhul hariduse ning sissetuleku vahelist seost ei ilmnud.

Erialade puhul on hariduse ja sissetuleku seosed vaadeldud perioodil hoopiski erinevaid radu käinud. Sarnaselt praeguste koolilõpetajatega (vrd Rõõm, 2007), on ka uuritud kohordi puhul suurima materiaalse edu taganud ärimus- ja finantsvaldkonna lõpetamine. Seega leiab kinnitust püstitatud hüpotees: **Majanduse jmt valdkonna lõpetanud kuuluvad turumajanduslikus ühiskonnas suurema tõenäosusega kõrgematesse sissetulekukvartiilidesse.** Arvestades seda, et ametipositsioonide osas oli vastava valdkonna (ühendkategoria administratiiv-, kaubandus-, finantseriala) lõpetanutel pigem väiksem tõenäosus kõrgematesse ametigruppidesse kuuluda, on seda üllatavam, et sissetuleku osas kuulatakse siiski kõrgematesse kvartiilidesse. Ilmselt on majandusega seotud valdkondade lõpetajad töötamas keskastmepositsioonidel, ent olnud edukad oma sissetuleku kindlustamisel.

Kuna hariduse mõju sissetulekule tuleneb peamiselt läbi kõrgemat kvalifikatsiooni nõudvatel ametikohtadel makstava kõrgema töötasu, siis püstitati hüpotees, et haridus prognoosib palka põhitöökohalt tugevamini kui kogusissetulekut. Hüpotees leidis vaid osalist kinnitust. **Madalamatesse kvartiilklassidesse mitte-kuulumise tõenäosust prognoosib kõrgem haridus põhitöökoha palga osas tugevamini kui kogusissetuleku puhul. Kõrgemasse kvartiili kuulumise tõenäosust prognoosib kõrgem haridus seevastu kogusissetuleku puhul tugevamini.**

Seega võib oletada, et kõrgharidusega isikute puhul on kõrgem palk põhitöökohalt puhvriks, mis kaitseb madalamatesse kvartiilklassidesse langemise eest; võrreldes taustagrupiga, on suurema edu aluseks kõigist tuluallikatest kokku saadav sissetulek. Seega võib eeldada, et kõrgema haridusega isikud on lisatulu allikate otsimisel olnud edukamad.

4.3. Seisund töösuhetes

Hariduse toime tööalasele seisundile on tugev. Seega leidis neljas hüpotees kinnitust: **kõrgharidus ning kõrgem haridusaastate arv suurendavad tõenäosust kuuluda ettevõtjate hulka.** See kinnitab ka varasemaid uurimistulemusi (Titma & Trapido, 2002).

Eelnevates uurimustes on leitud, et haridus on olnud pigem vahendiks oma sotsiaalse klassi säilitamisel, ent on leitud, et see seos ei kehti FIE-de puhul (Breen & Yaish, 2006). Hariduse seost FIE-de hulka kuulumisega ei leitud ka siinses uurimuses.

4.4. Töötus

Nõukogude Eestis olid haridus ja tööturg omavahel tihedalt seotud ning ametikohtade saamise eelduseks oli ettenähtud diplomi omamine, mis omakorda oli reguleeritud plaanimajanduslikult. Töö oli tagatud kõigile soovijaile (Saar, 2005a: 30). Seega muutus uuritava kohordi jaoks töötuse probleem teravaks nõukogude perioodi lõppedes. Muutunud tingimustes ei suutnud kõik tööturul edukalt konkureerida ning seetõttu on uuritav põlvkond tööpuudusega üsna tugevalt kokku puutunud. Veerand vastanutest on töökarjääri jooksul töötud olnud ning 33% tunneb aastal 2007 muret töö kaotamise võimalikkuse pärast.

Seega võiks eeldada, et kinnitust leiab viiendas hüpoteesis väidetut: madalam haridustase ennustab suuremat riski sattuda töötu staatusesse. Uurimistulemustest ilmnes, et **kõrgem haridus vähendab märkimisväärselt töötu staatusesse sattumise riski**. Kuna taustakategooriaks oligi madalam haridustase, siis võib öelda, et sisuliselt toetab leitu varasemaid uurimistulemusi (Pals & Titma, 1999; Titma & Trapido, 2002).

4.5. Subjektiivsed edukushinnangud

Ligi kaks kolmandikku vastanutest hindab oma elatustaset ja sotsiaalset positsiooni võrreldes eakaaslastega kõrgemaks. Siin võib olla kaks põhjust. Esiteks, objektiivne, valimi eripäraga seotud. Respondendid on populatsiooni keskmisest kõrgema haridustasemega ning see omakorda tingib ka hilisema parema edasijõudmise. Teiseks, subjektiivsed hinnangud ei pruugi kajastada niivõrd reaalsust, kuivõrd teatud laadi ootusi (Veenhoven, 1996). Igatahes annavad nad teatud ettekujutuse inimeste endi poolt tajutud edukusest.

Üheksandas hüpoteesis otsiti eelnevatest uurimistulemustest lähtuvalt kinnitust sellele, kas meditsiini- ja sotsiaalteaduste eriala lõpetanud hindavad oma sotsiaalset positsiooni eakaaslastest kõrgemalt. Hüpotees sai üldjoontes tõestatud, kuna **meditsiini ja pedagoogika eriala omandanud hindavad oma sotsiaalset positsiooni eakaaslastest**

kõrgemaks märkimisväärselt suurema tõenäosusega. See kinnitab tõika, et meditsiini eriala prestiižikuse skaalal kõrgelt väärtustamine on universaalne paljude riikide kodanike hulgas. Sama suundumus ei ole kandunud eriala tasustamisega seotud hinnangutesse – meditsiini eriala lõpetanud usuvad, et nende rahaline valmisolek pensioneerumiseks on kehvem kui eakaaslastel.

Lääneriikidest erinev majanduslik staatus on tabanud Eesti valimis insener-tehniliste teaduste lõpetanuid (vrd Belfield, 1999; Mora *et al.*, 2007). Nad hindavad oma rahalist valmisolekut pensioneerumiseks eakaaslastest viletsamaks ning võrreldes teiste erialade omandanutega, kuuluvad nad ka põhipalga osas kõrgeimasse sissetulekukvartiili väiksema tõenäosusega.

Subjektiivsete edukushinnangute analüüs näitas ka, et välised parameetrid ning subjektiivsed hinnangud võivad kohati lahkned. Ehkki 16-aastane haridustee prognoosib väiksemat tõenäosust kuuluda nende hulka, kes on töökarjääri jooksul olnud töötud, siis tunnetatakse võrreldes taustagrupiga tunduvalt suuremat muret oma töö kaotamise pärast tulevikus. Kas seda suundumust võiks põhjendada sellega, et 16-aastase haridusteeda isikute ametipositsioon ning sissetulek on keskmisest kõrgemad ning seega tooks töö kaotamine kaasa suhteliselt suurema tagasimineku sotsiaalmajanduslikes tingimustes?

4.6. Millised tegurid tagavad edukuse?

Üldistavalt võib öelda, et olulisimaks edukuse indikaatoriks on kõrgema hariduse olemasolu – see võimaldab ennustada suurt osa elukarjääri resultaatidest. Teist tüüpi hariduse ja vähema haridusaastate arvu seos elutee resultaatidega on tagasihoidlikum. Ilmselt mängivad seal kogemus, kohapealne õpe ja personaalsed faktorid suuremat rolli. Võib ka oletada, et need, kellel on võimeid ning edukust prognoosivaid isiksuseomadusi, ent kes pole mingil põhjusel kõrgharidust omandanud, saavutavad kõrgemad positsioonid ja sissetulekud, vaatamata kõrghariduse puudumisele. Seeläbi nad nõ „segavad vett” madalamate haridusrühmade prognoosivõimes, kuuludes sinna koos vähemvõimekate- ja edukatega. Teistpidist „veesegamist”, kus madalate võimetega isikud satuks kõrgharitude hulka, esineb ilmselt tunduvalt harvem, eriti arvestades asjaolu, et vaadeldud põlvkonna hulgas tervikuna oli kõrgharidus üldiselt veel vähelevinud (Titma jt, 1990).

Keskkooli tüübist lähtuvalt selgub, et töölisnoorte- ja internaatkoolide lõpetanutel on oluliselt suurem tõenäosus kuuluda mitmete elukarjääri resultaatides osas (ametipositsioon, sissetulek) madalama edukusega rühmadesse. Seejuures on keskkooli tüübis tulenev mõju madalamasse gruppi kuulumise tõenäosuse osas vaadeldava perioodi jooksul suurenenud. Süvaõppega keskkoolide lõpetanutel seevastu on sissetuleku osas väiksem tõenäosus madalamaisse kvartiili kuuluda.

Erialade osas annab vaadeldud keskkohordis mõningase edu loodus- ja täppisteaduste eriala lõpetamine. Ka humanitaarteaduste, meditsiini, haldus- ja majandusvaldkonna ning pedagoogika erialade omandamine suurendab mõnede resultaatide osas edukate hulka kuulumist, ent terviklikku seost siit välja tuua ei saa. Küll aga võib väita, et tehniliste erialade lõpetamine prognoosib suurema tõenäosusega olulistest elukarjääri resultaattunnustes madalama edukusega gruppidesse kuulumist.

Haridusega võrdväärne edukuse prognoosija on enamiku elukarjääri resultaatide puhul sugu. See ühtib ka eelnevatest uurimustest saadud tulemustega (Titma & Trapido, 2002; Kõiv & Titma, 2002; Roots, 2006; Titma *et al.* 2003; Murakas, 1999). Ametialast positsiooni ja sissetulekut ennustab haridus küll tugevamini kui sugu, ent naistel on märkimisväärselt väiksem tõenäosus kuuluda nii juhtide kui ka oskus- ja lihttööliste hulka. Siin torkab silma, et vaadeldud perioodi jooksul on see tõenäosus siiski naiste kasuks suurenenud. Sissetuleku osas on naistel on ligi kaks korda suurem risk kuuluda madalamatesse kvartiilidesse ning 50% võrra väiksem tõenäosus kuuluda kõrgeima sissetuleku saajate hulka. Ka siin on tegelikult toimunud suur muutus naiste kasuks – 1991. a oli naistel tõenäosus madalaimasse sissetulekugruppi kuuluda meestest ligi 7 korda suurem ning kõrgeimasse sissetulekuklassi kuulumise tõenäosus oli üksnes 35%.

Erinevalt haridusest prognoosib sugu FIE-de hulka kuulumist – meestel on suurem tõenäosus kuuluda nii ettevõtjate kui ka FIE-de hulka. Naiste nõrgem positsioon avaldub ka suuremas töötuse riskis ning madalamates hinnangutes oma elatustaseme kohta, võrreldes eakaaslastega. Ainus, millega mehi „edestatakse”, on väiksem tõenäosus kuuluda nende hulka, kes muretsesvad töö kaotamise pärast.

Sugu prognoosis eluresultate olulistest elukarjääri tunnustes üldiselt nõrgemini kui hariduse tüüp, haridusaastate arv ja eriala, ent tugevamini kui keskkooli tüüp.

4.7. Haridust kajastavate tunnuste võrdlus

Võrreldes hariduse struktureerimiseks kasutatud tunnuseid, saadakse vastuse viimasele hüpoteesile. **Võib kinnitada, et läbitud haridusaastate arv võimaldas elukarjääri tunnuseid prognoosida suurema kirjeldusjõuga kui teised haridust kajastavad tunnused.** See kinnitab inimkapitali teooria nägemust sellest, et suurimat mõju positsioonile ning seeläbi sissetulekule avaldavad lisandunud haridusaastad (Dahlin, 2007; Ganzeboom *et al.*, 1992).

Hariduse tüübi ja haridusaastate arvu kirjeldusvõime on üsna sarnane, ent siin tuleb arvestada asjaoluga, et ühe teisendamisel on kasutatud ka teisest saadud andmeid.

Erialade jaotuse puhul ei ilmnenu nii selgeid suundumusi kui hariduse tüübi ja taseme puhul. See võib olla tingitud eriala mõju vähenemisest siirde jooksul.

Keskkooli tüübi tunnuse jagamine süva- vs tavakeskkoolid ei õigustanud ennast selle põlvkonna puhul. Sõjajärgsel haridusasutuste ümberkorraldamine egalitaarsuspüüde egiidi all kandis ilmselt osaliselt vilja, segades traditsiooniliste „eliitkoolide” õpilaskontingenti. Samal ajal jäid töölisnoorte- ja internaatkeskkoolide lõpetajad märkimisväärselt ebavõrdsemasse olukorda, tunnetades kehvemast haridusest tulenevaid resultate terve elukaare jooksul.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärgiks oli uurida, kuidas võimaldavad erinevad haridusega seotud tunnused prognoosida nii väliselt mõõdetavaid kui ka subjektiivselt hinnatud elukarjääri resultate ja milline on hariduse toime neile resultaatidele elukaare jooksul, ühiskondlike muutuste taustal. Valimi moodustasid 1966. a keskkoolilõpetajate longituuduurimuse respondendid, kes osalesid mõlemal – nii 1991. kui ka 2007. aasta etapil ning nende abikaasad, kokku 1351 isikut. Seega pole valim kogu põlvkonna kirjeldamiseks representatiivne, andes ülevaate eelkõige keskmisest kõrgema haridustasemega elanikkonna hulgas kehtivatest suundumustest.

Analüüsimetodina kasutati multinomiaalset logistilist regressioonimudelit.

Hariduse mõju olulistele elutee resultaatidele nagu ametialane positsioon, sissetulek ja seisund töösuhetes, on märkimisväärne. See kinnitab eelnevate uurimuste tulemusi. Samuti on haridusega seotud kõrgem hinnang oma sotsiaalsele positsioonile ja elatustasemele.

Uurimistulemuste põhjal võib täheldada tugevat haridusest tingitud diferentseerumist. Edu aluseks on kõrghariduse omamine. See annab eelised nii kõrgematele ametikohtadele kuulumise suurema tõenäosuse kui ka madalamatesse ametigruppidesse kuulumise väiksema tõenäosuse läbi. Kutseharidus annab võrreldes üldkeskharidusega väiksema tõenäosuse madalamatesse ametigruppidesse kuuluda. Kõige tagasihoidlikum on üldkeskharidusega isikute positsioon.

Eriala mõju elukarjääri tulemitele pole nii selgesuunaline. Juhtide ametigruppi kuulumist ei prognoosinud ükski eriala. Kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide gruppi kuulumisel on humanitaar-, loodus- ja täppisteaduste, insener-tehniliste teaduste, pedagoogika ja meditsiini eriala omandanutel võrdlusgrupi taustal oluliselt suurem tõenäosus. Tehniliste erialade lõpetanud seevastu kuuluvad suurema tõenäosusega madalamatesse ametigruppidesse.

Ametipositsiooni puhul kirjeldatuga sarnased mustrid ilmnevad ka hariduse toimes teisele olulisele elukarjääri resultaadile – sissetulekule. Esile tõuseb kõrghariduse olulisus kõrgeimasse sissetulekukvartiili kuulumise ja madalamatesse kvartiilidesse mitte-

kuulumise tõenäosuses. Kutsehariduse ning alla 16-aastase haridustega isikute puhul hariduse ning sissetuleku vahelist seost ei ilmnenu.

Tähelepanu väärib, et hariduse seos põhitöökohalt saadava palga ning kogusissetuleku osas on erineva mõjujõuga. Madalamatesse kvartiilklassidesse mitte-kuulumise tõenäosust prognoosib kõrgem haridus põhitöökoha palga osas tugevamini kui kogusissetuleku puhul. Kõrgeimasse kvartiili kuulumise tõenäosust prognoosib kõrgem haridus seevastu kogusissetuleku puhul tugevamini.

Kõrgem haridus annab ka eelised tööalases seisundis. Kõrgharidus ning kõrgem haridusaastate arv suurendavad tõenäosust kuuluda ettevõtjate hulka.

Samas vähendab kõrgem haridus märkimisväärselt töötu staatusesse sattumise riski. Samal ajal, oma subjektiivsetes hinnangutes tunnevad kõrgharidusega vastanud suurema tõenäosusega muret töökoha kaotamise pärast.

Teisalt selgus subjektiivsete edukushinnangute uurimisel, et kõrgharidusega isikud hindavad suure tõenäosusega oma elatustaset ja positsiooni eakaaslastest kõrgemaks. Erialade lõikes hindavad meditsiini ja pedagoogika eriala omandanud märkimisväärselt suurema tõenäosusega oma sotsiaalsed positsiooni eakaaslastest kõrgemaks.

Sugu omab jätkuvalt edukusega väga tugevat seost, ent olulisimaid elukarjääri tulemeid ennustas haridus siiski suuremal määral. Mehed on naistest edukamad enamiku uuritud tunnuste puhul, ent võib öelda, et 1991. aastaga võrreldes on see erinevus naiste kasuks veidi taandunud.

Milline on olnud hariduse toime muutus vaadeldud perioodi jooksul?

Hariduse toime ametikoha prognoosijana on vaadeldud perioodi jooksul tugevnenud, ent üksnes kõrgemate positsioonide hoidmise osas. See erineb paljudes arenenud riikides leitud suundumusest, kus hariduse mõju on tugev esimese töökoha puhul, ent hiljem asendub kogemusest tuleneva mõjuga.

Hariduse mõju sissetulekule on vaadeldaval perioodil suurenenud. Ent hariduse toime sissetulekule ilmneb üksnes kõrgharidusega isikute puhul – tõenäosus kuuluda madalamatesse sissetulekukvartiilidesse on vaadeldud perioodil vähenenud ning tõenäosus kuuluda kõrgeima sissetuleku saajate hulka on suurenenud.

Erinevatest haridust kajastavatest tunnustest võimaldas elukarjääri resultaate kõige suurema kirjeldusjõuga prognoosida haridusaastate arv.

Kokkuvõtteks võib öelda, et oluliseks edukuse prognoosijaks mitmete elukarjääri eluresultaatide osas on kõrgharidus. Madalamate haridustasemete osas olulist erinevust ei leitud ning võib eeldada, et seal on diferentseerumise aluseks isiksuslikud, eelkõige kohanemisvõimega seotud tegurid. Küll aga võib väita, et ebaedu prognoosib keskhariduse omandamine tööliskoorte- või internaatkeskkoolis. Ehkki nõukogude koolisüsteem oli ideeliselt egalitaarne, kinnitavad leitud tulemused vastupidist.

KIRJANDUS

1. Alderson, A. S., Nielsen, F. (2001). *Globalization and the Great U-Turn: Income Inequality Trends in 16 OECD Countries*. Paper to be presented at the Spring meeting of the RC 28 in Mannheim, Germany, April 26–28, 2001. <http://www.unc.edu/~nielsen/soci850/odocs/ajs01.pdf>. (15.01.2008)
2. Becker, G. S. (1975). *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
3. Belfield, C. R., Bullock, A. D., Fielding, A. (1999). *Graduates' Views on the Contribution of Their Higher Education to Their General Development: A Retrospective Evaluation for the United Kingdom*. Research in Higher Education, Vol. 40: 409–438.
4. Bihagen, E. (2003). *The University Degree and Its Payoffs in the Private vs. Public Sector. A cross-sectional and longitudinal analysis of the education wage premium in Sweden the last quarter of the 20th century*. – Paper prepared for the RC28 conference in New York, August 22–24, 2003.
5. Bills, D. B. (2007). *Educational Attainment*. – The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ed: Ritzer, G. Blackwell Publishing Ltd. Vol. 3: 1333–1336.
6. Blossfeld, H-P., Shavit, Y. (1993). *Persisting Barriers: Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries*. – The Structure of Schooling: Readings in the Sociology of Education. Compiled by Richard Arum, Irene R Beattie. 2000. Mayfield Publishing Company: 245–260.
7. Bouillon, C., Legovini, A., Lustig, N. (2001). *Can Education Explain Changes in Income Inequality in Mexico?* – IADB Working Paper12/01, Apr. 2001; <http://www.iadb.org/sds/doc/POV-CBouillonE.pdf>. (28.12.2007)
8. Breen, R., Yaish, M. (2006). *Testing the Breen – Goldthorpe Model of Educational Decision Making*. – Mobility and Inequality: Frontiers of Research in Sociology and Economics. Ed: Morgan, S. L., Grusky, D. B., Fields, G. S. Stanford: Stanford University Press: 232–258.

9. Breen, R., Goldthorpe, J. H. (2001). *Class, Mobility and Merit. The Experience of Two British Cohorts*. European Sociological Review. Vol. 17: 81–101.
10. Caputo, R. K. (2007). *Education and Economy*. – The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ed: Ritzer, G. Blackwell Publishing Ltd. Vol. 3: 1331–1333.
11. Coleman, J. (1988). *Social Capital in the Creation of Human Capital*. American Journal of Sociology. Vol. 94: 95–120.
12. Dahlin, B. G. (2002). *The Impact of Education on Economic Growth. Theory, Findings, and Policy Implications*. Duke University. <http://www.duke.edu/~bgd3/bgd0202.pdf>. (10.01.2008)
13. Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi kodulehekül. (2008). *Pension*. <http://www.sm.ee>. (05.01.2008)
14. Erikson, R., Jonsson, J. O. (2003). *Educational expansion and social inequality in Sweden*. Stockholm University, Swedish Institute for Social Research.
15. Firestone, J. M., Harris, R. J. (2007). *Educational and Occupational Attainment*. – The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ed: Ritzer, G. Blackwell Publishing Ltd. Vol. 3: 1341–1345.
16. Ganzeboom, H. B. G., Treiman, D. J. (2007). *Ascription and Achievement in Occupational Attainment in Comparative Perspective*. – Paper prepared for presentation at The Sixth Meeting of the Russell Sage Foundation/ Carnegie Corporation University Working Groups on the Social Dimensions of Inequality, UCLA, 25–26 January 2007
17. Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P. M., Treiman, D. J. (1992). *A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status*. Social Science Research, Vol. 21: 1–56.
18. Hartog, J., Oosterbeek, H. (1998). *Health, Wealth, and Happiness: Why Pursue a Higher Education?* Economics of Education Review, Vol. 17: 245–256.
19. Helemäe, J., Saar, E., Vöormann, R. (2000). *Kas haridusse tasus investeerida?: hariduse selekteerivast ja stratifitseerivast rollist kahe põlvkonna kogemuse alusel*.

- TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus: 59–76; 145–209.
20. Hiieväli, R. (2004). *Hariduslikku ebavõrdsust põhjustavaid tegureid Eestis*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Haridusteaduskond.
21. Hämmäl, J., Titma, M. (2002). *Kutsegruppidesse kuulumise faktorid kahe põlvkonna lõikes*. – 30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel. Toimetaja: Mikk Titma. Tartu: 17–60.
22. ISCO. (2007). *International Standard Classification of Occupations*. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/index.htm>. (11.12.2007)
23. Ishida, H., Müller, W., Ridge, J. M. (1995). *Class Origin, Class Destination, and Education: A Cross-National Study of Ten Industrial Nations*. American Journal of Sociology, Vol.101: 145–193.
24. Kaasa, A. (2003). *Factors Influencing Income Inequality in Transition Economies*. Tartu: Tartu University Press.
25. Katus, K., Puur, A., Pöldma, A. (2002). *Eesti põlvkondlik rahvastikuareng*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus: 220–251.
26. Kenkmann, P. (1998). *Longituuduurimus empiirilise sotsiaaluurimuse strateegiate hulgas*. – Longituuduurimused: kogemusi ja tulemusi. Koostajad: Kenkmann, P., Saarniit, J. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 9–35.
27. Krueger, A. B. (2000). *Education matters: selected essays by Alan B. Krueger*. Cheltenham, UK; Northampton, MA: E. Elgar Pub.
28. Kõiv, K., Titma, M. (2002). *Haridus eluteed mõjutava faktorina*. – 30- ja 50-aastaste põlvkonnad uue aastatuhande künnisel. Toimetaja: Mikk Titma. Tartu: 61–96.
29. Mayer, K. U. (2000). *Life Courses in the Transformation of East Germany*. – Estudio/Working Paper 2000/159. October 2000.
30. Mora, J.-G., García-Aracil, A., Vila, L. E. (2007). *Job Satisfaction among Young European Higher Education Graduates*. – Higher Education, Vol. 53: 29–59.

31. Mora, J.-G., García-Aracil, A., Vila, L. E. (2006). *Monetary Rewards and Competences of Young European Graduates*. Higher Education Management & Policy, Vol. 18: 29–43.
32. Mueller, A. S. (2007). *Education*. – The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Ed: Ritzer, G. Blackwell Publishing Ltd. Vol. 3: 1323–1328.
33. Murakas, R. (1999). *Sissetulekute jaotumine ja sissetulekumobiilsuse struktuursed ning individuaalsed iseärasused*. – Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree. Toimetaja: Titma, M. Tartu–Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus: 103–130.
34. Pals, H., Titma, M. (1999). *Kutseala kui kutsegrupi kujundav alus*. – Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree. Toimetaja: Titma, M. Tartu–Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus: 50–80.
35. Paulus, A. (2004). *Hariduslik ebavõrdsus Eestis 1959-2000: keskmine õpiaeg ja hariduse Gini koefitsient*. Tallinn: PRAXISE Poliitikaanalüüs nr. 7/2004. <http://www.praxis.ee/data/hariduslikebavordsus1.pdf> (27.12.2007)
36. Rehme, G. (1999). *Education, Economic Growth and Personal Income Inequality Across Countries*. EUI Working Paper ECO No. 99/42. Florence: European University Institute, Economics department.
37. Roots, A. (2006). *Kas siire Eestis on lõppenud? Sotsiaalse mobiilsuse võrdlus perioodidel 1992-1997 ja 1997-2004*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond.
38. Ross, C. E., Van Willigen, M. (1997). *Education and the Subjective Quality of Life*. Journal of Health and Social Behaviour, Vol. 38: 275–297.
39. Rõõm, T. (2007). *Haridus ja tööturg Eestis*. Eesti Panga Toimetised: 12/2007.
40. Saar, E. (2005a). *Unemployment and Education: Estonian Labour Market Entry Pattern Compared to the EU Countries*. Trames, Vol. 9: 25–48.
41. Saar, E. (2005b). *Haridusteed ja hariduse tulemuslikkus*. – Põlvkonnad muutavas ajas. Koostajad: Kenkmann, P., Saarniit, J. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 162–201.

42. Saar, E. (1998). *Keskhariduse järgsed õpingud (Longituuduuringu „Ühe põlvkonna eluteed” andmeil).* – Longituuduuringud: kogemusi ja tulemusi. Koostajad: Kenkmann, P., Saarniit, J. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 126–152.
43. Statistikaameti kodulehekülg. <http://www.stat.ee/> (28.12.2007).
44. Titma, M., Tuma, N. B. (2005). *Human Agency in the Transition from Communism: Perspectives on the Life Course and Aging.* – Historical Influences on Lives & Aging. New York: Springer: 108–143.
45. Titma, M., Tuma, N. B., Roosma, K. (2003). *Education as a Factor in Intergenerational Mobility in Soviet Society.* European Sociological Review, Vol. 19: 281–297.
46. Titma, M., Trapido, D. (2002). *Prediction of Success in Post-communist Societies: Evidence from Latvia and Estonia.* Society and Economy, 24: 297–331.
47. Titma, M., Kenkmann, P., Saar, E., Uueküla, J. (1990). *Ühe põlvkonna elutee.* Tallinn: Olion.
48. Tooding, L.-M. (2007). *Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
49. Tooding, L.-M. (1998). *Kvantitatiivse analüüsi meetodid eluteeuuringutes.* – Longituuduuringud: kogemusi ja tulemusi. Koostajad: Kenkmann, P., Saarniit, J. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 36–55.
50. Treiman, D. J., Yip, K. (1989). *Educational and Occupational Attainment in 21 Countries.* – Cross-National Research in Sociology. Ed. Kohn, L. M., (ASA Presidential Series). Beverly Hills: Sage Publications: 373–394.
51. Vainu, J., Vensel, V. (2002). *Korrelatsioon- ja regressioonanalüüs: staatilised kogumid.* Tallinn: Tehnikaülikooli Kirjastus: 13–76.
52. Van de Werfhorst, H. G. (2003). *Trends in the Effects of Education on Occupational Outcome 1972–2000. Differences between Social Class and Earnings.* Paper prepared for the summer meeting of Research Committee 28 on Social Stratification and Mobility of the International Sociological Association, New York, 22–24 August 2003. University of Amsterdam.

53. Van de Werfhorst, H. G., Kraaykamp, G. (2001). *Four Field-Related Educational Resources and Their Impact on Labor, Consumption, and Sociopolitical Orientation*. *Sociology of Education*. Vol. 74: 296–317.
54. Veenhoven, R. (1996). *Developments in satisfaction research*. *Social Indicators Research*. Vol. 37: 1–46.
<http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub1990s/96a-full.pdf>. (10.01.08)
55. Verhaest, D., Omey, E. (2006). *The Impact of Education and it's Measurement*. *Social Indicators Research*. Vol. 77: 419–448.

Lisa I. Analüüsiskeem

Argumenttunnused*		Funktsioontunnused
Hariduse tüüp	MULTINOMIAALNE REGRESSIOON	Ametikoht
		Sissetulek
Haridusaastate arv		Tööalane seisund
		Töötus
Omandatud eriala		Hinnang elatusasemele, võrreldes eakaaslastega
Keskkooli tüüp		Hinnang sotsiaalsele positsioonile, võrreldes eakaaslastega
		Hinnang majanduslikule valmisolekule pensioneerumiseks, võrreldes eakaaslastega
		Hinnang töö kaotamise tõenäosusele
Sugu		

* Iga mudeli puhul on kaasatud 2 argumenttunnust: haridusega seotud tunnus ja indiviidi sugu